

אגדת בראשית

תכיל

מדרש אנדה על ספר בראשית. בתחלה פרשת תורה ואח"כ פרשת
נביאים ואח"כ פרשת כתובים.

יצא עתה לאור

עפ"י הוצאה ראשונה שהוציא לאור הרב הגדול מוהר"ר מנחם די לונזאנו ז"ל בספרו
שתי ידות בוויניצ'א שנת שעי"ח (1618) עפ"י כתב יד. והוצאה שניה שהוציא לאור
הרה"ג מוהר"ר אברהם ז"ל בן הגאון רבינו אליהו מוילנא ז"ל בוילנא שנת תקס"ב
(1802). ועפ"י השוואה עם כתב יד יחיד בעולם הגמצא באוצר הספרים באקססארד.
קובץ 2340. ועם הביאורים הקצרים. וההקדמה של ה"ר אברהם הנ"ל.

ערוך ומסודר

עם סימנים להפסיק בין מאמר למאמר. וציונים מתניך בנוף הספר. ועם הערות ותקונים
ומראה מקומות. ופירוש המלות הזרות הבאות בו. וגם מבוא בראשו

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

קראקא, תרס"ג.

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

פתח דבר.

המדרש הזה אשר אני מוציא כעת לאור עולם, מסודר על ספר בראשית, בתחלה פרשת תורה, אחיכ פרשת נביאים, ואחיכ פרשת כתובים, יצא לאור בפעם ראשונה ע"י הרב הגדול מוהר"ר מנחם די לונאנו ז"ל, אשר חי במאה הרביעית לאלף הששי, בספרו שתי ידות (וויניציא שנת שעיח 1618 למספרם), עפ"י כתב יד שהיה בידו, ואחר כך הוציאו לאור עפ"י ההוצאה ההוא הרה"ג החכם הכולל מוהר"ר אברהם ז"ל בן הגאון הגדול מוהר"ר אליהו מוויילנא זצ"ל (וויילנא בשנת תקס"ב 1802), וערך הקדמה יקרה, בראש הספר, גם ביאורים קצרים באיזה מקומות וצירף לזה מדרשים קטנים בסוף הספר. ואחיכ נדפס הספר איזה פעמים (עיינ מבוא פרק י"א), אבל אין אחד שם על לבו לתקנו ולצרפו משגיאות. בדפוס ראשון (כס"י שתי ידות) לא ציין מהר"ם די לונאנו ציונים מהפסוקים ורק בהוצאת ה"ר אברהם ז"ל בדפוס וויילנא הציג ציונים, אבל רק ציוני הקפיטל ולא הפסוקים, ורובם אינם מצוינים כלל ומהם מלאים שיבושים, ולפי ההוצאה ההיא (דפוס וויילנא) נדפס כן בכל הדפוסים ואין איש שם על לב לקחת על עצמו את הטורח לתקנם ולהוסיף את הנחסר. גם הרב החוקר מוהר"ר אהרן יעללינעק בהוצאה שלו (כ"בית המדרש"י חלק רביעי לייפציג תרי"ז) הדפיסו כמו שהוא בדפוס וויילנא ואין חידוש בבית המדרש, כל השיבושים הנמצאים שם הדפיס ג"כ בלי תיקונים כלל וכלל, גם הדפיס את הביאורים מהרב ר' אברהם ז"ל מבלי להזכיר שמו עליהם. גם ר' יעקב ב"ר נפתלי הירץ מבראדי הוציא לאור את אגדת בראשית (ואלקווא תקס"ד 1840) ב'י שנים אחר ההוצאה הנ"ל והדפיס את ההקדמה של הרה"ג מוהר"ר אברהם הנ"ל גם ביאורו הקצר והעלים את שמו וגם השמיט בהקדמה המקומות אשר מזכיר את שם כבוד אביו הגאון הגדול רבינו אליהו ז"ל, כאילו הוא בעצמו הוליד את ההקדמה והוא אביה, ודברתי מזה באריכות במבוא פרק י". גם הרב ר' חנוך זונדל ז"ל הוציא לאור את אגיב עם ביאורו עץ יוסף עפ"י דפוס זאלקווא, וכנראה לא ידע טרפוס וויילנא ויתהלך חנוך והדפיס ההקדמה ההוא כמו בדפוס זאלקווא ולא הזכיר שם בעליו עליה. ועוד זאת עשה: את ביאור הקצר של הרי"א ז"ל הנדפס גם בזאלקווא הביא בתוך עץ יוסף ולפעמים כתב עליהם, מפרש ראשוני ולרוב לא הזכיר מאומה את המקור. גם ביאורי סלות זרות שהוסיף מהר"ם די לונאנו והדפיסם בפנים הספר, וכן נדפסו כן בדפוס זאלקווא, השמיטם מגוף הכספר והביאם בתוך פירושו, ויעש גם כהרם העושה בשל,

וכאילו הוא הולידם ומטנו יצאו. כל אחד עשה עם הספר כטוב בעיניו. וההוצאה אשר אני מוציא כעת לאור היא עפ"י הוצאת בעל שתי ידות, ועפ"י דפוס ווילנא, אבל מלבד זה נעשתה העתקה בעדי ע"י מעתיק מומחה החכם המופלג ר' יצחק לאסט מאוצר הספרים באקספארל קובץ 2340 מכונה בשם „סדר אליהו רבי" ודברתי מהקובץ כ"י הזה במבוא פרק ט', ובכ"י הזה נמצאים הרבה שינויים והוספות והוא כמעט מהדורא שניה, וכלם הבאתי בהערות שלי במקומותם לטובותם. וגם בספר הזה הלכתי כדרכי תמיד יגעתי ועמלתי והגהתי ותקנתי השיבושים ורשמתי מראה מקומות מהכתובים הטובאים בו בתוך הספר, ונתתי ריוח והפסקות ע"י קוים ונקודות המפרידים, למען יהי כל מאמר ומאמר נבדל מחבירו ולא יבא בערבוביא. כן הוספתי פרק אחר, הוא פרק ט"ב החסר בכל הדפוסים, עפ"י כ"י אקספארד, גם ערכתי הערות ותקונים ומראה מקומות והשויתי המאמרים זו מול זו, היינו בין הוצאה ראשונה ובין הכ"י הנמצא באקספארד, גם הוצאתי ההקדמה בשליטות כמו שנדפסה בוויילנא מאת הרה"ג ר' אברהם ז"ל וערכתי עליה הערות.

וגם מבוא שטתי בראש הספר, המכיל י"ב פרקים: א) שם הספר, ב) המסדר מן המדרש הזה, ג) תכונת הספר, ד) מי מהמחברים ראהו והביאו, ה) מקורות אשר מהם שאב המסדר, ו) רשימה מהמקומות אשר שאב מהתנחומא, ז) שמות תנאים ואמוראים הטובאים בו, ח) רשימה ממלות זרות הטובאות בו ואנה הם מבוארות בהערות, ט) תכונת כ"י מאקספארד, י) מה נעשה עם המדרש הזה ועם ההקדמה, יא) כל ההוצאות מהמדרש הזה, יב) פרק ראשון הנמצא בהתחלת כ"י אקספארד מן המדרש אנ"ב. ואקוה כי פעלי ירצה לפני הקוראים הישרים ויתנו לי תודה בעד עבודתי, כי הרבה ינעתי ועמלתי לעת זקנתי להוציא הספר מוגה ולערוך ההערות כיד ה' הטובה עלי. והשלמתי המלאכה בשנת תרס"ב היא שנת שבעים והמש מיום הולדתי (נולדתי חמשה בשבט שנת תקפ"ז) וה' ברחמי יתן לי אורך ימים ושנים להגות בתורתך, ולהוציא עוד פנינים לאורה להגדיל תורה ולהאדירה אמן.

לכונן ח"י אור שני תרס"ב.

שלמה ב"ר ישעי' אברהם הלוי באבער.

מ ב ו א.

בטרם אבוא אל הספר פנימה, ארכר דברים אחדים הנוגעים אל המדרש הזה, ואקוה כי הקוראים הישרים, החפצים לדעת כל דבר לאשורו, ימצאו בזה דבר חפץ, ויברכוני על מלאכתי זו, וזה החלי בעזר הצור.

א) שם הספר.

הראשון אשר יכנהו „אגדת בראשית” הוא היר מנחם די לונזאנו ז”ל, הוא הוציאו בפעם ראשונה לאור עולם עפי כתב יד בספרו „שתי ידות” באצבע הראשון והדפיסו בוויניציא שנת ה'א שעי"ח ועל השער יכנהו „אגדת דבראשית” ובסוף הספר סליק „אגדת דבראשית” ובכל דף ודף רשום „אגדת בראשית”. ולפניו לא נודע הספר לשום איש ולא הי' לפני הקדמונים ולא הביאוהו. ובשם זה מכונה הספר „אגדת בראשית” עד היום הזה, וברפוס שני דפוס ווילנא הוצאת הרב ר' אברהם בן הגאון סווילנא כתוב על השער: „מדרש אגדת בראשית”.

אנה הי' הכי' והשיגו מהרים די לונזאנו לא נודע, והוא לא הודיע לנו, וידוע כי היו בידו הרבה כתבי יד, כמו שכתב בהקדמתו לשתי ידות: קנאתי לספרי רז"ל שאבדו מתוך הקהל ואמרתי בלבי הנה האלהים אנה לידי חפצים יקרים חפצי שמים ומרגליות טובות אשר עין לא ראתה אפילו לשמע אוזן לא נשמעו ספרים ממדרשי רז"ל שלא נרפסו מעולם כו'. לכן לו יאתה תהלה על אשר הוציא המדרש הזה לאור עולם לדוכב שפתי ישנים.

ועד עתה לא הי' נודע אם נמצא בתכל כתב יד שני מן המדרש הזה, ועל פי מקרה מצאתי ראיתי ברשימת כתבי היד הנמצאים באוצר הספרים באוקספארד, מלאכת החוקר מוהר"א ד"ר נייבויער, שהביא כי נמצא שם קובץ 2340 ומכונה בשם „סדר אליהו רבה”, ומטה שהביא הוכחתי לדעת, כי הוא המדרש אגדת בראשית, ועשיתי לי העתקה ממנו, עיי טעתיק מומחה, ואדבר אודות הכי' הזה בפרק ט'.

ב) מסדר המדרש הזה.

היר אברהם ז"ל בהוצאתו דפוס ווילנא כתב בשער הספר: „קרוי שהתנא רב (חברו של שמואל ירחינאי) חברו, ואחריו נמשכו כל המדפיסים והציגו כן בשער הספר: „מדרש אגדת בראשית חברו התנא רב חברו של שמואל ירחינאי”. גם בסוף הקדמתו לאגיב כתב-בוה"ל: ואם תרצה לידע מי מהקדושים התנאים אשר חבר מדרש אגדת בראשית נראה שרב חברו, כמיש בסנהדרין (נ"ז ע"ב) אשכח רב יעקב בר אחא כאגדתא דבי רב בן נת נהרג

בדין אחד וכעד אחד שלא בהתראה, ומה נראה כי רב חבר ספר אנגה, ע"כ בוודאי הוא זה ע"כ. והנה כל מעין יראה, כי היא השערה התלויה בשערה, ואין לה יסוד כלל, ודבריו נפלאים בעיני, מלבד כי לא נמצא שמץ דבר מהמאמר הזה בכל הספר, ויותר נכון כי כווננו על המדרש ב"ר פ"ד אות י"ד: א"ר חנינא כולהם בהלכות בני נח בעד אחד בדין אחד כ"י בלא עדים ובלא התראה, ועיין ירושלמי קידושין פ"א ה"א (דף נ"ח רע"ג), אבל האם מה שהביא הבבלי אנדתא דבירב כוון למדרש אנדתא בראשית? אתמהא! גם השם הזה, אנדתא בראשית הוא אשר יכנהו כן מהר"ם די לונאנו ז"ל, גם אם היה לרב ספר דאגדהא מדוע נחליט כי הוא זה, כמו שכתבתי כבר ב"בית תלמוד" שנה רביעית חרמ"ה צד 57, רק הכוונה אנדתא דבי רב ששנו אותה רבנן בבית המדרש, וכמו שנקרא הספרא ספרא דבי רב על שם בית המדרש, כמו שכתב רש"י חולין ס"ו ע"א, וכך ספרי דבי רב הוא מסעם זה, וכן האריך למעניתו הרב החוקר מהר"ם איש שלום כמבוא למכילתא פרק א' וע"ש בפרק ג', והשם בי רב הוא נמצא גם במקום אחר במה שאין ליחסו לרב, והוא דגרסינן במנהדרין נ"ו ע"ב: אשכח ר' יעקב בר אחא דהוה כתוב בספר אנדתא דבי רב בן נח נהרג כו', והנה ר' יעקב בר אחא גדול הדור היה, ובימי רבי היה כדאיתא ב"ק כ"ה ע"ב, ואין לך זרות יותר מו לומר דר' יעקב בן אחא אשכח בספר שכתב רב כו', וביותר כי לא יתכן שכוון לאגדת בראשית ולשער השערה רחוקה שרב חברו, הלא טצינו בו הרבה מאמרים מאמוראים. רק המדרש הזה רב לא הולידו, והוא מן מאסף אחרון וגיכר בו סימן ילרות.

עוד שם בהקדמת ה"ר אברהם ז"ל אחר שהביא המאמר סגטרא סנהדרין הביא עוד: וכן טובא בזהר (פ' ויקרא דף ל"ז) וז"ל ובספרי אנדתא דבי רב אמרינן אע"ג דאורייתא טפי גבורה אתמר, כלה מפי משה כו', וזה הביא גם בספרו רב פעלים דף ס"ו ושם הביא רק את השם, אנדתא דבי רבי וכתב כי טובא בזהר הנ"ל, אבל שם לא הביא זה שהכוונה על מדרש אנדתא בראשית, והביא עוד שם מאמר אחד מהוה בשם אנדתא דבי רב ע"ש. אולם גם הזהר שהביא אין כוונתו לאגדת בראשית, כי אין זכר כזה באג"ב וכאשר הביא עוד שם הובא בזהר גם אנדתא דרב יבא סבא וכן ספרא דאגדתא דרב הסנונא סבא, מדוע לא ייחס המדרש אג"ב לרב הסנונא סבא?

עוד השערה אחרת נמצא טאת ה"ר אריה ליב נארדאן במכ"ע, הכרמ"ל התרשי שנה שניה (שנת תרל"ג צד 574), שזה המדרש חיברו התנא ר' מאיר מפני שנמצאו בתוכו הרבה מאמרים סתמים שהם מסכימים למאמרי זה התנא ר' מאיר, ומביא שם איזה דוגמאות. וכבר עמד נגד זה החוקר מהר"ו רייפטאן ב"בית תלמודי שנה שלישית (תרמ"ג צד 336) כי הוא אפס ותהו, ותראה שם כי טעה בזה ואין לדבריו יסוד, ונמצא עוד הרבה מאמרים סתמים, המתאימים עם מאמרי הכתמים אחרים, גם הנאים וגם אמוראים ע"ש, ובאמת אף כי יהיו כתאימים איזה מאמרים עם דברי ר' מאיר האם לא יוכל היות כי המסדר מאג"ב שאב אותם מדבריו בלי הזכרת שמו, כמו שמצינו הרבה מאמרים כיוצא בזה.

לכן אין לשער השערות רחוקות, לא התנא רב חברו, ולא התנא ר' טאיר חברו, רק הסדרש הזה הוא מן מאסף אחרון, אשר אסף מאמרים אשר טצא, וכמעט רוב הספר נובע מתנחומא הקדום, כמו שתראה להלן בפרק ו' ברשימה אשר ערכתני, גם הוסיף הרבה מאמרים מדנפשיה.

ג) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו.

המחבר בחר לו דרך וסדר חדש, היינו פרק תורה, ואח"כ פרק נביאים, אח"כ פרק כתובים, ועשה כן לדרוש בתורה, ואח"כ נביאים קודם חצות, ומן המנחה ולמעלה היו דרשותיו בכתובים, כי עד זמן המנחה לא היו רשאים לקרוא בכתובים, עיין שבת קט"ז ע"ב וברש"י שם ד"ה בין שאין קורין בהן. ולפלא בעיני כי המסדר לא סידר דרשותיו מנביאים מן ההפטרות מסדרא ההוא.

המסדר לא סידר הדרשות על התחלת הסדרא רק ז' פעמים היינו: פרק י"ט הוא וירא י"ח א', פרק ל"ז הוא תולדות כ"ה י"ט, פרק (מ"ה) [מ"ו] הוא ויצא כ"ה, פרק (נ"ד) [נ"ה] הוא וישלח ל"ב ד', פרק (נ"ז) [נ"ח] הוא וישב ל"ז א', פרק (ס"ו) [ס"ז] הוא מקץ מ"ו א', פרק (ע"ה) [ע"ו] הוא ויגש מ"ד י"ח.

י"ד מהם הן ראשי פרשיות פתוחות או סתומות, היינו: פ"א פ"ו פ"י פ"ג פט"ו פכ"ה פכ"ח פל"א פל"ד פ"ט (פ"ס) [פס"א], (פס"ג) [פס"ד] (פע"ה) [פע"ח] [פס"א] [פס"ב] והוא דבר טימא, וכבר עמד על זה הרב החוקר המהולל מהרי"ר ד"ר טהעאדאר באמרו *der dreijährige Cyclus* במ"ח חלק ל"ד ל"ה ל"ו והעיר בצדק שם ח"ל"ד צד 406, שגם הדרשות שנאספו באג"ב מיוסודה על סדר הסדרים והוא סדר בני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין (עיין מגילה כ"ט ע"ב), וסימני הסדרים נמצאים במקראות גדולות לפי מנין ד' יעקב בן חיים, ובמחברת התיגאן באבן ספיר ח"ב צד רכ"ה, ובקריית ספר להרב המאירי, ועוד בספרים אחרים.

והנה אסדר פה הדרשות שנמצאו לפנינו באג"ב עפי' הסדרים ההם לספר בראשית:

פ"ד לסדר ו' ויוצר אלהים את נח (ח' א'): פ"ז לסדר ז' וידבר אלהים אל נח צא מן התבה (ח' ט"ו): ז"י לסדר ח' ויהיו בני נח (ט' י"ח): פ"ג לסדר י"ב אחר הדברים האלה (ט"ו א'): פט"ו לסדר י"ד ויהי אברהם בן תשעים שנה (י"ו א'): פ"יט לסדר ט"ו וירא אליו ה' (י"ח א'): פכ"ה לסדר י"ו ויסע משם אברהם (כ' א'): פכ"ח לסדר י"ח וה' פקד את שרה (כ"א א'): פל"א לסדר י"ט ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה (כ"ב א'): פל"ד לסדר כ' ואברהם זקן (כ"ד א'): פל"ז לסדר כ"ג ואלה תולדות יצחק (כ"ה י"ט): פ"ט לסדר כ"ד ויהי כי זקן יצחק (כ"ז א'): פמ"ג (פ"יב) לסדר כ"ה ויתן לך (כ"ז כ"ח): פמ"ו (פמ"ה) לסדר כ"ז ויצא יעקב (כ"ח י'): פמ"ט (פמ"ח) לסדר כ"ז וירא ה' כי שנואה (כ"ט ל"א): פנ"ב (פנ"א) לסדר כ"ח ויוצר אלהים את רחל (ל"א כ"ב): פנ"ה (פנ"ד) לסדר ל' וישלח יעקב טלאכים

טלאכים (ליב ד'): פנ"ח (פנ"ז) לסדר ליג וישב יעקב בארץ (ליז א'): פס"ד (פס"ג) לסדר ליד ויהי בעת ההיא (לי"ח א'): פס"א (פ"ט) לסדר ליה ויוסף הורד מצרימה (ל"ט א') (הקדמתי פס"ד לפס"א כמו שהוא לנכון בכ"י כי כוקדם בקרא) : פס"ז (פס"ז) לסדר ליו ויהי מקץ (מ"א א'): פ"ע (פס"ט) לסדר שטנה הרב המאירי וירא יעקב כי יש שבר (מ"ב א'): פ"ג (פ"ב) לכדר ליט ואל שדי יתן לכם רחמים (מ"ג יג): פ"ו (פ"ה) לסדר מ' ויגש אליו יהודה (מ"ד י"ח): פ"ח (פ"ח) לסדר מ"א ואת יהודה שלח (מ"ו כ"ח): - פ"ב (פ"א) לסדר מ"ג ויקרא יעקב אל בניו (מ"ט א').

בפרק א' נדרש הפסוק וירא ה' כי רבה רעת האדם (ו' ה') ובמנין הסדרים לא נמנה פסוק זה לראש סדר, אך גם בתנחומא שהוצאתי לאור בראשית כ"י ליג עד ס"י מ' נמצאה דרשה לפסוק זה וכן בתנחומא הנדפס טכבר בראשית ס"י י"ב וס"י י"ג.

ובפרק כ"ב תתחיל הדרשה בפ' הלילה לך טעשות וגו' (י"ח כ"ב) שאינו נמנה ג"כ לראש סדר, אך גם לפסוק זה נמצאה דרשה בתנחומא הקדום בוירא ס"י ט' עד ס"י י"ג:

ומהשינוים בהמנינים שבמקראות גדולות באבן ספיר במאירי וכ"י טוכה שסדרים אהדים היו שונים לפי המקום ולפי המנהג בעתות שונות, ובצרוף שתי דרשות אלו סכיל המדרש אניב רק כ"ח דרשות, והמסדרים בפ' בראשית הם מ"ג במספר וסימנם ג"ם ברוך יהיה, א"כ חסרות הדרשות להרבה סדרים באניב שלפנינו או שהמסדר לא מצא דרשות לכל הסדרים, שבכבר הימים נשכח סדר הסדרים וטיבם של הדרשות שהן היו מיוסדות על הסדר רבני מערכאי.

הספר אניב סכיל בהוצאה ראשונה בשתי ירות פ"ג פרקים, ובאמת צריך להיות פ"ד פרקים, כי משולש הוא תורה נביאים וכתובים ואם נחשוב שלשה פעמים כ"ח (כפי הפרקים על התורה) עולה המספר פ"ד, רק לפנינו נשמט פרק אחד כי פרק מ"א הוא פרק נביאים ואח"כ מתחיל פרק מ"ב תורה, וחסר בנתיים פרק כתובים, והשלטתי החסרון עפ"י כ"י מן אניב, לכן אשר רשום עליו פרק מ"ב תורה הוא כעת פרק מ"ג וכמו כן הפרקים שלאחריהם יש לציין עם פרק אחד מאוחר, והצגתי הציון מהפרק שה"י עד עתה בכל הדפוסים וציינתי גם הציון החדש כמו למשל (פרק מ"ב) [פרק מ"ג] וכמו כן בכל ציוני הפרשיות שלאחריהם ויעלה המספר פ"ד, ואשר ה"י עד עתה פרק פ"ג הוא כעת פרק פ"ד. אולם הפרק האחרון רשום עליו כתובים ומתחיל שמע אלי יעקב וישראל מקוראי והוא בישעי מ"ח י"ב פסוק מנביאים ולא מכתובים רק ראה זה מצאתי כי בכ"י מן אניב מחובר (פפ"ב) [פס"ג] למעלה לכוף פרק (פ"א) [פרק פ"ב] והוא פרק אחד על תורה והפרק (פ"ג) [פ"ד] הוא פרק נביאים וחסר פרק כתובים כי נאבדו גליונות האחרונות. והבאתי כל זה באריכות בפרק פ"ג הערה א' ע"ש.

גם תשוב תראה כי באניב דפוס ווילנא ואח"כ בכל הדפוסים, בפרק כ"ז אחרי המלות דכתיב ופתיל פשתים בירו וקנה המדה, כתוב שם בפנים הספר „חסר כאן ומתחיל אח"כ ד"א וה' פקד את שרה וז"ה וגם נצח

ישראל לא ישקר, אבל בדפוס ראשון בשתי ידות אין כאן חסרון כלל ונמצא שם כל הסיוע מפרק שלפניו ואה"כ מתחיל פרק כ"ח וההתחלה וה' פקד את שרה. בתחלה חשבתי כי הי' חסר לפניו דף אחד בשתי ידות היינו בהעקפי שהי' בידו, אבל אח"כ ראיתי כי בשתי ידות הוא באמצע הדף (דף קנ"ט ע"א) וחסר עד אמצע הדף מן קניט ע"ב. ואין ספק כי הרב ר' אברהם ז"ל אשר הוציא את אג"כ הנמצא בשתי ידות עשה לו העתקה מן הספר, ובהעתקה אשר הי' לפניו נאבד דף שלם כי נשלם הדף במלות וקנה המדה והדף שלאחריו הי' מתחיל במלות ד"א וה' פקד את שרה וז"ה וגם נצח ישראל, לכן כתב, חסר כאן" ונתחבר פכ"ז עם פכ"ח. אבל נמצא לנכין בשתי ידות ובכ"י מן אג"כ והארכתי בזה בפרק כ"ז הערה ו' ע"ש. גם נלקה הספר הזה בחסר כי נשמטו איזה גליונות מהתחלתו והדרשות מתחילות מן פרשת נח ובלי ספק הי' עוד שלשה פרקים תורה נביאים כתובים על פרשת בראשית ונאכרו באורך הזמן, ובכ"י מן אג"כ נמצא פרק אחד על פרשת בראשית על הכתוב ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה' ג') ואביא הפרשה הזאת הנמצא בכ"י בסוף המבוא.

והנה בהוצאה הראשונה מן אג"כ הנדפס בשתי ידות מכיל הספר פי"ג פרקים ובסוף פרק ט"ד או בהתחלת פרק ט"ה כתוב: פלגיה דסיפרא, ולא אדע אם הוסיף כן בעל שתי ידות או הי' כן בכתב יד שהי' לפניו, אבל בין אם מוסב למעלה לפרק ט"ד או מוסב למטה לפרק ט"ה אין זה פלגיה דסיפרא ובכ"י מן אג"כ ליתא.

בהתחלת הפרקים מתחיל, וז"ה" (זה שאמר הכתוב) ואח"כ הביא לרוב, ד"א" (דבר אחר) והוא דרשה אחרת על הכתוב שפתח. גם נמצא בו יזלום יפים ונעימים*.)

כן השתמש באיזה מקומות במלות זרות ונמצאו בו מלות שאינן נמצאות במדרשים אחרים ובפרק ח' נתתי רשימה מכל המלות הזרות ואנה מבוארות בהערות ואשר נמצא בגוף הספר הוראת איזה מלות זרות הם מן הרב ר' מנחם די לונזאנו ז"ל ולא נמצאים בכ"י מן אג"כ. רוב דרשותיו שאב מן התנחומא הקדום, ובפרק ו' נתתי רשימה מכל המקומות ההם ואנה נמצאים בתנחומא אשר הוצאתי בחסד אל לאור עולם.

מסגנון לשונו נראה בו סימן ידדות ואינם מושכין את הלב כשאר כדרשי תזיל והם המאמרים אשר בעל אג"כ הולידם מעצמו ולא שאב ממקור

(* פרק ו' אות א' למה הרב דומה כו'. פ"ו אות ג' משל למלך. פ"ח אות ג' משל לנכור. פ"ח אות ב' משל לאוסטריוסוס. פ"ד אות א' למה היה דומה. פטו אות ב' משל למלך. פ"כ אות ד' משל לשנים שהיו כיכורים. פכ"ג אות ג' משל לוונין. שם אות ד' משל למלך. פכ"ד אות א' משל לבן סלך. פכ"ה אות ב' משל לכהן. פל"א אות א' משל למלך. פל"א אות ה' משל ליונה. פכ"א אות ב' משל לבריון. (פס"ב) [פס"ג] אות ג' משל לסוחר. (פס"ט) [פ"נ] אות ד' משל לחבר. (פנ"א) [פניב] אות ג' למה הרב דומה. (פנ"ד) [פנ"ה] אות א' משל לבן מלכים. (פנ"ה) [פנ"ו], אות א' משל לאחר. (פנ"ח) [פנ"ח] אות א' משל לקורא. (פס"א) [פס"ג] אות ד' משל לאדם. (פס"ד) [פס"ה] אות ב' משל למי שאמר דו"ז. (פע"ג) [פע"ד] אות ב' משל למלך. שם אות ג' משל למלך :

המדרשים, ולפעמים אין להם קישור כלל, ובאיוה מקומות קשה לכאדם
זלהבין כוונתו.

(ד) מי מהמחברים ראהו והביאו.

1) הרהיג סוהריר אברהם ז"ל בהקדמתו לאג"ב חשב שרשיי ראהו
ומזכירו וז"ל: וכן ביד רשיי ז"ל היה נמצא מדרש אגדת בראשית והביאו
בפירושו על איוב בפסוק ישלחו כצאן עויליהם (איוב כ"א י"א), וז"ל רשיי בעת
לידתו היה הולך וטרקד מיר, ואם פגע בו מויק נלחם בו, והיתה אמו אומרת
לו, הבא לי מספרים ואכרות שרך בהגדת בראשית לך והדליק לי את הנר
בבראשית רבה ע"כ, וכן הביא כן בספרו רב פעלים צד 28. וכבר העירוני
בבית תלמוד חיד שנת הרמ"ה צד 58 ואחיכ במחברתי יריעות שלמה צד
10. כי רשיי לא כוון כלל לסדרש הזה ולא ראהו כי מאוחר הוא, והמאמר
לא נמצא כלל באג"ב. רק במדרש ביר פליו אות א', ונשנה גם בויר פ"ה
זכובא בילקוט איוב רטו הקכ"ח בשם ביר ולמאמר הזה כוון רשיי ז"ל, וצ"ל
בהגדה בראשית רבה והמלות לך והדליק לי את הנר הוא סיוס סהמאמר
שהביא ואחר הסיוס הזה לך והדליק לי את הנר צ"ל בהגדה בראשית רבה.

2) החכם החוקר מהר"י רייפסאן בבית תלמוד ח"ג (תרמ"ג) צד 337
במכתבו אשר ערך אלי, הביא: רשיי השתמש באגדה הזאת (וגדת בראשית)
והביא טמנה ג' דברים בלי זכרון שמו, ואלה הם: א) בראשית י"ז כ"ד נסנר
בתוך פירושו במקצת דפוסים מאמר אחד בשם רשיי ישן אשר ז"ל נסל
אברהם סכין וכו', שלח ירו ואחו עמו, שני זכרת עמו הברית, לו לא נאמר
אלא עמו בבראשית רבה עכ"ל, ואין זה בכ"ד כי אם באגדה הזאת סוף פרק
ט"ז, וציון ב"ר הוא ט"כ. ב) בתהלים צ"ט ח' שמואל על שלא הדרוך בניו
בדרך טובה מת בחור, זאין זה סקור רק באגדת בראשית הזאת פרק ט"א.
ג) בדניאל ח' ט"ז ומכאן למדו באגדה יצחק נדמה לאביו בצלם ובדמות,
שנקרא האיש הלז וכו', שהאב זוכה לבנים ע"כ, ואין האגדה הזאת בלתי
אם אגדת בראשית יעוין בה פרק ט', וזולת רשיי לא אדע עוד מי אשר
השתמש באגדה ההיא, עכ"ל. ועל זה השבתי אליו בבית תלמוד חיד צד
57 במאמרי, דברי שלמהי אין להשערה זו יסוד כלל, כי הציון הראשון
שסביא מרשיי בראשית י"ז כ"ד נעלם ממנו כי הוא בכ"ד פמ"ט אות ב'
ושם נמצא כמו שהביא רשיי, ויש להוסיף כי נשנה גם בתנחומא הקדום
לך אות כ"ד, ושם בהערה רכ"ו העירוני כי טובא בילקוט נחמ"י רטו אלף
ע"א בשם התנהומא וכן טובא באגדת בראשית סוף פרק ט"ז ונשנה בכ"ד
פמ"ט אות ב'. הציון השני שהביא מרשיי תהלים צ"ט ח' וכתב כי אין לזה
סקור רק באג"ב פמ"א, אולם המעיין שם באג"ב לא ימצא זה שהביא רשיי
כי שם כתוב כי שמואל הזקין טהרה מפני צרת בניו, היינו שקפצה עליו
זקנה, ועיין תענית ה' ע"ב וכתוס' שם. והציון השלישי שחביא מרשיי
דניאל ח' ט"ז ומכאן למדו באגדה כו', ואין הזוגדה הזאת כי אם באג"ב פ"ט,
על זה אני אומר כי גם בזה לא כוון רשיי אל אג"ב כי כל המאמר נמצא
בתנחומא הקדום תולדות אות ז', ועיש בהערות ט"ב סיג ט"ד מ"ה ט"ז,

והעירותי שם כי דברי אג"ב נובע מתנחומא ולדברי התנחומא כוון רש"י בדניאל שם ומכאן למדנו באגדה ע"ש כי שם הארכת' (*).

(3) גם ראיתי כי ידידי הרב החוקר המהולל, מוה"ר א' דיר בערלינער בזכור לאברהם על פירש"י וישלח ל"ב י"א על כי במקלי עברתי את הירדן הביא: ומדרש אגדה נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן, וציין „אגדת בראשית“, ושם בלקוט'ים כתב בעל אות אמת גרס גם בכ"ר גירסא זו אך בכ"ר שלפנינו ליתא אף כי רמזו בפע"ו מקצת הדבר, עכ"ל. לא ציין באיזה מקום הוא באג"ב, וכוונתו לפרק מ"ו, אבל כלשון רש"י ליתא במדרש אג"ב רק הוא לקוח מן תנחומא הקדום ויצא אות ג' וכל המאמר מן אג"ב שם נובע מתנחומא שם כמו שהעירותי שם בהערות ע"ש.

(4) ה"ר עזרא ספאנו הוציא לאור את התנחומא הנדפס מכבר, במאנ"י טובה בשנת ה'א ש"ג (1663) והוסיף הוספות רבות מאמרים גדולים גם פרשיות שלמות ויעדתי אודותיו פרק י"ד במבוא התנחומא, גם דברתי אודות גבר המצוין הוה בהערה א' לפרק ההוא, ובתנחומא וירא בהוצאה שלו אחר שסיים סוף אות ב' אלך לי אל הר המור זה אכרהם שנקרא סור שנאמר מור ואהלות קציעות כל בגדותיך, הוסיף דף ט' ע"ד (ולפנינו אות ג') מאמר גדול באלוני סמרא ולמה באלוני סמרא יתברך שמו של הקב"ה כו', עד והוא יושב פתח האוהל כחום היום, הרת"ח הקב"ה אותו היום כו', וזה הוסיף ה"ר עזרא הנ"ל, בדפוס מאנטובה וליתא בתנחומא דפוס קאנשטאנטינא ובדפוס וויניציא, ובכ"י ה' של התנחומא מאקספארד, והחכם הזה הציג יד פושטת מורה באצבע לסימן כי הביא דבר חדש וציין בצדו, עד והוא יושב ר"ל עד והוא יושב הוא הוספה כמו שהבאתי כל זה בתנחומא הקדום וירא אות כ"ד. וברור אצלי כי ה"י לפניו כתב יד מן אגדת בראשית והוסיף כל זה מן אג"ב פרק י"ט אות ג' ובידו ה"י הרבה ספרים כתבי יד, כמו שהבאתי במבוא שם (דף פ"ב) בהערה א'. ואולי הכ"י ההוא שה"י בידו מן אג"ב הוא הוא הכ"י אשר ה"י ביד מהר"ם די לונאנו, והוציאו לאור בשנת ש"ע"ה, וה"ר עזרי' ספאנו עודנו היה חי בשנת ש"ב. ובמבוא התנחומא צ"ד 166 העירותי על המאמר הזה הנמצא בדפוס מאנטובה כי הוא שוה מלה במלה עם אגדת בראשית פ"ט אות ג' ושם חשבת כי אג"ב לקח זה מן תנחומא דפוס מאנטובה ומעות ה"י בידו אם כי מדרש מאוחר הוא, אבל לא נתחבר אחר שנת ש"ע"ה, אשר התנחומא מדפוס מאנטובה יצא לאור, רק הנכון כמו ישערת'י שם, „או אולי שהמדפיס ממנטובה ראה את אג"ב בכ"י והוסיף אלה הדברים אל התנחומא, וכן הוא האמת.

(5) גם הרב הקדוש מוהר"ר אליהו די ווידאש השתמש במדרש אגדת בראשית ובספרו ראשית חכמה אשר השלימו בצפת י"ח אדר ה"א של"ה (כאשר הביא בסוף הקדמתו), ובסוף ספרו זה הוסיף חמשה פרקים מספר

(* וגם הרה"ג מהרז"ו במירושו לחדש ב"ד טע"ה וחשב כי רש"י במירושו המיוחס לו לב"ד לקח מן אג"ב עיין אג"ב פכ"ו הערה ז'.

מנורת המאור של היר ישראל ביר יוסף אלנקווא (Alaqua) * אשר נשרף על קדוש השם בטוליטולא (Toledo) הוא והיר יהודה נכד הרא"ש זיל בשנת היא קניא (1391). ספרו מנורת המאור ספר יקר וסאוד נעלה נמצא בכתב יד באקספארד קובץ 1312 ברשימת נייבויער והיי טלפנים כננוי עקד הספרים של הגאון הריד אפפענהיים ז"ל** וחמשה פרקים מן הספר מנורת המאור להיר ישראל הנ"ל, היינו פרק המצות, גידול בנים, בענין הדינין והדיינים, דרך ארץ, אסף היר אליהו בעל ראשית חכמה אל ספרו בשם, מנורת זחב כלה" ואחיכ נרפסו החמשה פרקים בפני עצמם בקראקא בשנת שניג.***) באותה שנה ובאותה מקום שנרפס הסי' ראשית חכמה (כנראה המדפיס הוציאו לאיר בספר מיוחד), ובן נרפסו אחיכ בירושלים בשנת תרכ"ז בשם "מנורת זהבי. בפרק גידול בנים (דף רציג ע"א דפוס אמסטראדאם) הביא: כתנא דבי אליהו הובא וז"ל: אמרו רז"ל עשרים דורות מאדם ועד אברהם ובכולם לא הי' זקנה עד שבא אברהם כו', הביא מאמר גדול והובא באמצע. סליק פי' תורה' ואחיכ מתחיל פי' נביאים ועלי זקן מאד כו' וסיים. עד כאן מצאתי ואם היות שיש מקצה טעיות בלשון, הענין מוכן ולא מצאתי ספר להגיהו כראוי, וכל מה שהביא הוא באגדת בראשית פרק ט' ופרק ט"א והוא יכנהו בשם "תנא דבי אליהו". בתחלה חשבתי שהם דברי היר ישראל בעל מנורת המאור וכאשר הבאתי כי היר ישראל אלנקווא נשרף על קידוש השם בשנת היא קניא ולפי זה כבר היה המדרש אגדת בראשית נסדר לפניו בסוף מאה הראשונה לאלף הששי ועבר מני אז עד עתה ערך חמש מאות וששים שנה. אולם הרברים האלה שהביא בפרק גידול בנים אינם דברי ר' ישראל הנ"ל, רק הוא הוספת היר אליהו די ווידאש בעל ראשית חכמה והיי לפניו כתב יד מן האגיב ויכנהו בשם "תנא דבי אליהו", ובקשתי מאת חכם אחד לעיין במנורת המאור הנמצא באוצר הספרים באקספארד קובץ 1312 והשיב לי כי אין זכר מזה בכ"י הנ"ל, רק הוא דברי בעל ראשית חכמה והיי לפניו המדרש אגיב בכתב יד ויכנהו בשם "תנא דבי אליהו" כאשר אבאר זה להלן. ולא במקום הוה לבד הביאו רק גם בשער התשובה פיג (דף קכ"ט ע"א) (וכל זה לא לקח מן מנורת המאור) הביא וז"ל: בתנא דבי אליהו נמצא אצלינו בכתובת יד הביא והמלך דוד זקן בא בימים וזשיה וקוי הי' יחליפו כת אמרו חז"ל י"ג שנה שכב דוד כו', הוא באגיב פרק ל"ח אות א'. וגם בשער הקדושה פיג (דף ר"ט ע"ב) הביא: ובתנא דבי אליהו נמצא אצלינו בכתובת יד וזשיה בשוט לשון תחבא ספני שקשה לשון הרע מחרב כו', הוא באגיב פרק ג' אות א', לכן גם בפי' גידול בנים שהבאתי נשמטו המלות

(*) עיין אודותיו כנחל קדומים ה"ב דף ס"א ועיין סה שכתב החוקר מה"ז שעכטער במאנאטשריפט משנת 1886 צד 114 והלאה.

(**) מן הראוי לחסול על המסמון היקר הזה הגנוו באקספארד להעלותו מארץ נשיה ולהוציאו לאור כי ברכה כו' וגדול הוא סאר ככמות ורב באיכות.

(***) בבית הלסוד ח"ד צד 56 בטעות שי"ב במקום שניג גם לא נכון כתבתי שם שהחמשה פרקים נרפסו בספר מנורת זחב כולה בקראקא ואח"כ נרפסו בסוף ראשית חכמה, רק להיפך בתחלה נרפסו בראשית חכמה ואח"כ נרפסו בפני עצמו שם בשנת שניג.

נמצא אצלינו בכתיבת י"ד וכן נשמטו בשער התשובה פיג (דף קליב ע"א) ובתנא דבי אליהו אמר וזיל זשיה טוב לגבר כי ישא עול סנעוריו אמר אליהו זיל אשרי מי שקבל ייסורין סנעוריו, כמה שסופו נח, מנין מאיוב כו, וזה לא נמצא בתנא דבי אליהו הנדפס רק הוא באג"ב אשר יכנה תנא דבי אליהו והוא בכ"י מן אג"ב פרק ס' ע"ש הערה ב'.

וכן שער הקדושה פ"ו (דף ק"ע ע"ב) הביא ובתנא דבי אליהו על מסוק ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו [בראשית ל"ב כ"ה] מלמד שרצה להורגו ולא ה' בו כח ספני שיעקב אבינו היה מוויין תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו כו, וזה לא נמצא שמץ דבר בתנ"כ הנדפס רק הוא בכ"י מן אג"ב אשר בידו פרק נ"ד דיה כתובים שיר למעלות אשא עיני, והבאתי המאמר מן הכ"י שם כפרק נ"ד הערה ב' *).

מכל זה יראה הקורא כי בעל ראשית חכמה הביא מאמרים מן תד"כא כי וכל קורא יחשוב כי ה' לפניו תד"כא בכתובים. אולם לא כן הוא, רק אשר הביא בשם תד"כא כתיבת יד או איזה מאמרים אשר חסרים המלות כתיבת י"ד בון למדרש אגדת בראשית. ולפניו ה' המדרש הזה בכתב יד ויכנהו תנא דבי אליהו (והמדרש אג"ב אשר לפנינו נדפס בפעם ראשונה בשנת שיע"ח והוא השלים הספר ראשית חכמה בשנת ש"ה), והסיבה לזה כי גם באוצר הספרים באקספארד קובץ 2810 מכונה בשם "סדר אליהו רבה", והוא מדרש אגדת בראשית, וזה הכ"י ה' ביד היר אליהו די וידאש בעל ראשית חכמה או העתקה מכ"י ה' והוא הביאו בשם "תנא דבי אליהו במקום "סדר אליהו רבה", ובתד"כא דפוס וויניציא רשם על השער. תנא דבי אליהו ובגוף הספר רשום על כל דף ודף "סדר אליהו רבה" וכן "סדר אליהו זוטא", והערוך ערך סדר הביא וזיל סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא (כתובות ק"ו ע"א) פ"י משניות חיצונית הן, ורבא הוי שלשה בכי ולי פרקים, וזוטא שנים עשר פירקי ודאמרי בגמרא תנא דבי אליהו כלהון בגוויהו עכ"ל. ומה נראה שאין זה ספר תנא דבי אליהו אשר עמנו היום כיא כרייתא או מדרש קדמון, והקדמון הזה אבד ואיננו, ועיין שם הגדולים ח"ב סדר אליהו רבא. וגם הקדמונים יכנו את תנא דבי אליהו בשם סדר אליהו רבא. כמו לדוגמא בשבלי הלקט השלם ענין תפלה הביא: תניא בסדר אליהו רבא, והוא בתנ"כא רבה פכ"א, התוס' כתובות ק"ה ע"ב הביאו סדר אליהו זוטא והוא בפ"ב, וגם הילקוט יכנהו לפעמים בשם סדר אליהו (ויש אתי רשימה מכל המקומות אשר הילקוט הביאו ואנה הוא לפנינו) ויש עוד להעיר כי המאמרים שהביא בעל ראשית חכמה מן תד"כא כתב יד הם כולם כמו בכ"י אשר בידי אשר נעתק למעני מאוצר הספרים באקספארד ככתבם וכלשונם וכל השינויים במאמרים ההם שהביא הם שוים עם נוסחות הכ"י, ולעיל הכאתי: בשער החשובה פיג ובשער הקדושה פ"ו הביא מאמרים

(* וראיתי כפ' גידול כנים דף רצ"ד ע"א הביא: ואני הסעתיק הצעיר אליהו מצאתי בתנא דבי אליהו כתיבת יד ראיתי להעתיקם הנה: לפיכך חייבין כל קהל וקהל להעמיד מלמדי תינוקת ויהיו מצויים בכל עיר ועיר כדי שילמדו איהן תורה כו, ולא נמצא זכר מזה לא באג"ב הנדפס, ולא בכ"י שבידי, ונעלם ממני מאין שאב זה.

מן תנרביא ולא נמצאים רק בכתב יד. והמעט כי בכ"י אקספארד מכונה סדר אליהו רבה ובראשית חכמה. תנא דבי אליהו רבה, ע"ז אדבר להלן בפרק ט"ו.

והנה אעיר דרך אנכי כי הספר תנא דבי אליהו אשר לפנינו בדפוס לא ראה המחבר בעל ראשית חכמה ובכל מקום אשר הביאו הביא כאשר מצא בילקוט, כמו שתראה בהקדמתו (דף ב' ע"ב דפוס אמסט'ר) הביא וז"ל: אמר בתרביא על פסוק ודבורה אשה נביאה, לקוח מן הילקוט שופטים רמז ס"ב ומצוין תרביא, והוא בפ"ט. וכן בשער היראה (דף ט"ז ע"ב) הביא: מצאתי מאמר תנא דבי אליהו הנה נדפס בילקוט פ' לך, הביא מאמר גדול, והוא בילקוט לך רמז ע"ז ונרשם בגליון תרביא ובילקוט מורכב המאמר מן שלשה מאמרים, מאמר הראשון מן לעולם ישמור בלבו כו', לא מצאתי עוד מקומו וכן מכאן אמרו כל הסרבה כבוד שמים כו', הוא מתרביא פי"ג והובא במדרש בס"ר פ"ד אות כ', ומתחיל אליהו אומר כל הסרבה כבוד שמים כו', הוא נובע מתרביא וזה הכוונה מן המסדר „אליהו אומר“, ומן למדנו מאברהם הוא מתרביא פכ"ה. שער היראה פ"ו (דף כ"ו ע"א): בתרביא ילקוט בפ"ה יתן אומר תני רשב"י עד שלא חטא אדם הראשון כו', הוא בילקוט תהלים רמז תשצ"ה, אבל המאמר הזה לא נמצא בתרביא רק הילקוט הביא בדיה ה' יתן אומר המאמר כבוד ועוז לצדיקים לעיל כו' וצוין תרביא, והוא בפרק ה', אבל מן המאמר תני רשב"י עד שלא חטא אדם הראשון הוא מפסיקתא דריב פסקא החודש וחסר הציון. פסיקתא. שער היראה פי"א (דף ל"ז ע"א): וכן אמר בתרביא ילקוט בפסוק ויך באנשי בית שמש כו', הוא בילקוט שמואל רמז ק"ג, ומצוין תרביא והוא בפ"א. שער היראה פט"ו (דף נ"ז ע"ב): בתרביא הובא בילקוט בריש יחזקאל בפ"ב בן אדם ועל בן אנשים כשרים כו', הוא בילקוט רמז ש"ט ומצוין תרביא והוא בפ"ו. שער היראה פט"ו (דף נ"ח ע"ג): בתרביא והובא במדרש וז"ל אליהו אומר נתקצו ויצאו למלחמה כו' הוא במדרש בס"ר סוף פ"ה ואשר הובא במדרש אליהו אומר כוון לתרביא פרק י"א. שער האהבה פ"א (דף ס"ו ע"ב): בתרביא מה בין אהבה ליראה כו' הוא בילקוט ואתחנן רמז תתל"ו, ומצוין תרביא והוא בפכ"ח. שם פ"ו (דף פ"ג ע"א): בתרביא פעם אחד הייתי עובר ממקום למקום כו', וסיים הובא בילקוט בפ"י נותן לחם לכל בשר, הוא בילקוט תהלים רמז תתפ"ד ומתחיל תנא דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, והוא בתרביא פי"ד. שם פ"ז (דף פ"ח ע"ב): בתרביא וז"ה מים רבים כו', הוא בילקוט ואתחנן רמז תתל"ז ומצוין תרביא והוא בפכ"ח, שער האהבה פ"ו (דף פ"ט ע"ב) בתרביא פסוק מה לך פה אליהו וז"ל היה לו שיאמר לפניו כו', הוא בילקוט מלכים רמז ר"ז ומצוין תרביא והוא בתרביא וז"ט פ"ה. שער האהבה פי"א (דף ק"ז ע"א) כמו שאמר בתרביא הועתק בילקוט שצריך שיתאנח על כבודו של מקום כו', הוא בילקוט כי תשא רמז שצ"א ומצוין תרביא והוא בפ"ג. שער התשובה פ"ג (דף קכ"ה ע"ב): בתרביא מענין תשובתו ילקוט שמואל בפ"י ואלה דברי דוד האחרונים וז"ל ד"א אמר לפניו רבשיע כו', הוא בילקוט שמואל רמז קס"ה ומצוין תרביא והוא בפ"ב. עור שם פ"ג (דף קל"י

ע"א) בתדביא על פסוק כנחלים נטיו כננות' עלי נהר כו' הוא בילקוט בלק רטו תשע"א ומצוין תדביא והוא בפכ"א. שם פרק ה' (דף ק"ט ע"א) אמרו בתדביא וז"ל בפי' כי תשא ארבעים יום שעלה משה למרום כו' הוא בילקוט כי תשא רטו שצ"א בשם סדר אליהו זוטא והוא בתדביא זוטא פ"ד. עוד שם פ"ו (דף קמ"ב ע"א) וכן אמרו בתדביא עישה אדם עצמו צדיק לדבר אמת כו' הוא בילקוט האזינו רטו תתקמ"ב דיה הצור תמים ומצוין תדביא והוא בתדביא זוטא פ"ג. עוד שם פ"ו (דף קמ"ז ע"א) אמרו בתדביא בילקוט פ' כי תשא ז"ל יודע היה אהרן בעצמו שבא דבר גדול בישראל על ידו כו' הוא בילקוט רטו שצ"א דיה וישב העם ומצוין תדביא והוא בפ"ג. שער הקדושה פ"ג (דף קנ"ז ע"א) בתדביא ילקוט פ' ואתחנן זכור את יום השבת לקדשו במה אחה מקדשו כו' הוא ברטו תת"ל ומצוין תדביא והוא בפכ"ז. עוד שם פ"ז (דף קפ"א ע"א) אמר בתדביא על פסוק אל תאהב שינה וגו' ואין לחם אלא תורה וכו' הוא בתדביא זוטא פ"ד אבל בילקוט עוד לא מצאתי שהביא זה. שם פ"ד (דף ר"ז ע"א) בילקוט בפ' מה לך פה אליהו אמר בתדביא ה' לו לומר שיאמר לפניו רבש"ע הן בניך כו', הוא בילקוט טלכים רטו ר"ז ומצוין תדביא והוא בתדביא זוטא פ"ח. שם פט"ו (דף רכ"ג ע"ב) בתדביא הובא בילקוט בפ' ואתחנן פסוק אנכי ה' אלהיך וז"ל לא זכה אדם לתורה כו' הוא בילקוט ואתחנן רטו תת"ל ומצוין תדביא והוא בפכ"ז. עוד שם פ"ז (דף רמ"ב ע"ב) בתדביא הובא בילקוט משפטים תנא דבי אליהו ז"ל אין כאלו ישרון אדם שיש בו דברי תורה לאמרו וכו' הוא בילקוט רטו שס"א והציון תנא דבי אליהו נדפס בפנים הספר ובאיוזה דפוסים הוא בגליון והוא בתדביא פ"ט. שער הענוה פ"ג (דף ר"ט ע"א) וכן כתוב בתדביא הועתק בילקוט פ' כי תשא ז"ל שנו חכמים הוי ענו לכל לכל אדם כו', הוא ברטו שצ"א ומצוין סדר עולם זוטא והוא בתדביא זוטא פ"ד. עוד שם בתדביא פ' אתם נצבים בפ' לא נפלאות וז"ל לעולם יהא עניו בתורה כו' הוא בילקוט סוף נצבים ומתחיל אמר אליהו ז"ל ומצוין תדביא והוא בתדביא רבה פ"ח ובזוטא פט"ו. עוד שם פ"ה (דף רס"ט ע"א) ובתדביא הועתק בילקוט צ"א לעם שעמך במצות אתה מוכיח כו' וכן הסאמר מר' אלעזר בן סתאי אם יש דבר בינך לבינו אמרהו לו כו' הוא בילקוט קדושים רטו תרי"ג ומצוין תדביא והוא בפ"ח. בפרק גידול בנים (דף רצ"ג ע"ב) הביא עוד בתדביא הובא בילקוט בפ' בטח בה' ז"ל מצשה בכהן אחר כו' הוא בילקוט תהלים רטו תשכ"ח והובא בפנים תנא דבי אליהו מעשה בכהן והוא בפ"ח.

6) גם הרי' אברהם גדליה מירושלים* הוציא לאור את הילקוט שמעוני עם פי' ברית אברהם' בליווארנו ב' חלקים, ח"א תורה בשנת ת"י

(*) כפי' וכר צדיקים לכרכת מהר' חננאל נימי ז"ל חננאל ביחד עם תולדות גדולי ישראל מאת הרב ר' סרדכי שמואל גירונדי ז"ל הביאו כאות א' סי' ג', ויש תשובה בשו"ת דברי שמואל סי' ע"ב שלוחה אליו וזו ה' בליווארנו, והרמ"ז שבח את המירוש שלו בהקדמתו ושד"ל לספר ברית אברהם. וגם בעל תולדות גדולי ישראל שם כפי' ג"ט הביא כמות"ר אברהם בר' שמואל

וחיב נביאים וכתובים בשנת תיז ובחלק ב' הוסיף אל גוף הילקוט מאמרים מגמרא ומדרשים אשר לא הביאם בעל הילקוט בילקוטו, והציג על ההוספות יד פושטת מורה באצבע כי חדש הוא. בין ההוספות ההן הוסיף גם פרקים שלמים מן אגדת בראשית עפ"י ההוצאה משתי ידות, ובד' מקומות הראשונים שהוסיף ציין. אגדה בראשית' ובמקומות שלאחריהם לא ציין יותר על ההוספות. אגדת בראשית' רק, מדרש' סהם, ולפלא בעיני אשר לא הוסיף יותר בהוספות שלו. והנה אלה הם המקומות אשר הוסיף המאמרים מן אניב, ואקוה כי הקוראים ימצאו בהרשימה שלי דבר חפץ ולא יחשבו כי בעל הילקוט ראה את האניב והביאו בילקוטו.

(שופטים רמז מ"א דף ט"ו ע"א) ד"ה ואלה הגוים וז"ה אל תהרנס, מצוין. אגדת בראשית'. ועוד שם ד"א וז"ה נתתי ליראיך. עוד שם ד"א וז"ה אמרו הושיענו הוא באניב פליב והעתיק כל הפרק.

(שופטים רמז ס"ה דף י"ט ע"ג) ד"ה וישב אבימלך וז"ה רעך ורע אביך אל תעזוב. עוד שם ד"א וז"ה כורע שחת בה יפול. עוד שם ד"א וז"ה לפני שכר יגבה איש, מצוין. אגדת בראשית' והוא פכ"ז והעתיק כל הפרק.

(ריש שמואל רמז ע"ז דף כ"ג ע"א) ויהי איש אחר וז"ה אשר עור בקשה נפשי, מצוין. אגדת בראשית' וכל המאמרים שם הוא מן אניב (פמ"ט) [פ"ג] והעתיק כל הפרק.

(שמואל רמז ע"ח דף כ"ד ע"ב) ד"ה ותדור נדר וז"ה לי גלעד א"ר ברכי', עוד שם ד"א וז"ה וה' אלהי הצבאות. עוד שם ד"א אני עקרה וציון עקרה, מצוין. אגדת בראשית' והוא (פנ"ב) [פנ"ג] והעתיק כל הפרק.

(שמואל רמז פ"ז דף כ"ו ע"ב) ד"ה כי פקד וז"ה האני אשביר ולא אוליד, מצוין בצדו. מדרש' והוא באניב פכ"ט והביא שם כל הפרק.

(שמואל רמז פ"ט דף כ"ו ע"ג) ד"ה ועלי זקן סאד וז"ה אשרי אדם שומע לי, מצוין בגליון. מדרש' והוא באניב פמ"א והעתיק כל הפרק.

גדיליה מעה"ק ירושלים חיבר פירוש על ילקוט שמעוני וקראו ברית אברהם ונרפס כליווארנו עם הילקוט והרמ"ז ורבני ארץ הקדושה מוכירים אותו לשבח בהסכמותיהם לספר הנזכר, ואמת הוא שמלאכה טובה עשה ולהדפיס הילקוט בהנהגה מדויקת ותוספת הרבה מאמרים שלא הביאום הרב בעל הילקוט מלבד ביאורים נחמדים עכ"ל.

גם החוקר היד אליקום כרמולי בתולדות גדולי ישראל (מי"ץ תקפ"ה) דף ס"ח הביא וו"ל: ר' אברהם גדיליא חכם ומדקדק ירוע ומפואר בירושלים נולד לאביו ר' שמואל גדיליא, מורעו של ר' יהודה בר' ששה גדיליא משאלוניקי, בסוף המאה הרביעית לתאלף הששי. בעורנו נער כבר המליג בתורה וחכמה, וחבר פי' ברית אברהם על הילקוט שמעוני, ויהי כאשר השלים אותו וילך לאיטליא להוציא לאור ברפוס פי' הנכבד הל' ויבא לליווארנו, ומרי היותו שמה נקרא מהמדרשים יודיה כן יצחק גבאי להיות לו סניחה המעות והשגיאות הסזרים הנדפסים בבית רפוס, ויאל האיש גדיליא לשכת אתו, ויוציא לאור ספרו ברית אברהם בשנת ת"י ויעש בו שם. אמנם אחרי כן שב לסולדרתו וישב שם עד ת"כ שבא פעם שנית לליווארנו הוא וביתו, על משמרות מלאכת הרפוס כל הימים, כי היה נאמן זוריו במלאכתו והוציא לאור ספרים הרבה כתב יד מגדולי חכמי דור ודור עכ"ל.

(ריש מלכים רמו קסיה דף סיח ע"ג) והמלך דוד זקן בא כימים זשיה וקוי ה' יחליפו כת, מצוין, סדרש' והוא באניב פליח אות א' והביא רק אות א', ומה שהביא עוד שם והמלך דוד זקן ושיה אין אדם שליט ברוח וכן הסאמר ד"א והמלך דוד זשיה מלך יושב על כסא דין הוא באניב פליה אות א' ואות ב' והעתיק כל הפרק.

(מלכים רמו רט"ו דף ס' ע"א) דיה, ויהי בעלות המנחה זשיה תבון תפלתי קטרת, מצוין, סדרש' והוא באניב (פעיו) [זעיו] והעתיק כל הפרק. (ריש ישעי' רמו שפיה דף ע' ע"ב) חזון ישעי' זשיה ורברת על הנביאים, מצוין, סדרש' והוא באניב פרק י"ד עד סוף הפרק.

(ישעי' רמו תיע דף צ' ע"א) דיה ותאמר ציון עזבני ה' זשיה אם אשכחך ירנשלים, מצוין, סדרש' והוא באניב (פיע) [פע"א]. עוד שם ד"א ותאמר ציון אמר דוד חשבתי ימים מקדם הוא שם שם והעתיק כל הפרק.

(ירמ' רמו רס"ה דף ק"א ע"א) דיה שמעו דבר ה' בית יעקב זשיה כי כאשר השמים החדשים, מצוין, סדרש' והוא באניב (פע"ג) [זע"ר] והעתיק כל הפרק.

(ירמ' רמו שט"ו דף ק"י ע"א) דיה הבן יקר לי אפרים זשיה כי בן הייתי לאבי, מצוין, סדרש' והוא באניב פיה. עוד שם זשיה כי תרגלתי הוא ג"כ שם שם. עוד שם ד"א הבן יקר לי כל ישראל נקראו עד שמו של אפרים כו' הוא ג"כ שם כל פרק ה'.

(ירמ' רמו שכ"א דף ק"א ע"א) ד"ה כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה זשיה הבט לברית, מצוין, סדרש' והוא באניב פ"ז. עוד שם ד"א שאל אנריפס, הוא ג"כ שם והעתיק כל פ"ז.

(יחזקאל רמו שע"ז דף ק"ב ע"ב) דיה כה אמר ה' אלהים, מצוין, סדרש' והוא באניב ש"ב. עוד שם ד"א הכל חשבו בלבם, הוא שם שם.

(הושע רמו תקכ"ח דף קכ"ו ע"ב) דיה ויברח יעקב זשיה לך עמי בא בחרך, מצוין, סדרש' והוא באניב פמ"ו והעתיק כל הפרק.

(ריש עובדי' רמו תקמ"ט דף ק"ל ע"ג) חזון עובדי' זשיה והיה אדום ירשה, מצוין, סדרש' והוא באניב (פניח) [פניט]. גם הסאמר שלאחריו ד"א זשיה גער חיה קנה והוא באניב שם והעתיק כל הפרק.

(מיכה רמו תקנ"א דף קל"ב ע"ב) דיה אסוף אסוף יעקב זשיה הקבצו ושמעו, מצוין, סדרש' והוא באניב (פפיג) [פפיג] והביא רק התחלת הסאמר.

(מיכה רמו תקנ"ג דף קל"ג ע"ב) דיה והיה שארית יעקב כטל זשיה שרשי פתוח עלי מים, מצוין, סדרש' והוא באניב (פמיג) [פמיד] העתיק כל הפרק.

(מיכה רמז תקנ"ח דף קל"ד ע"ד) דיה זעף ה' אלא זשיה חטאתי
אודיעך אמרה כנסת ישראל, מצוין, מדרש' והוא באגיב פ"א והביא רק
אות א'.

(ריש חגי רמז תקס"ז דף קל"ז ע"ד) דיה בשנת שנים לדריוש מה
ראה הקביה להזכר לציון, מצוין, מדרש' והוא באגיב (פס"י) [פס"ח] כל
אות ב'.

(מלאכי רמז תקצ"א דף קט"ג ע"ד) דיה ושבתם זשיה וראיתם ויש
לבכם, מצוין, מדרש' והוא באגיב פ"ג והביא התחלת אות א' וכל אות ד'.
(שם רמז תקצ"ב דף קט"ד ע"א) דיה כי היום בא בער כתנור זשיה
לילה יומם לא תבכה, מצוין, מדרש' והוא באגיב פ"כ והביא רק אות א'.
(7) הנאון חיר"א בספרו שם הגדולים חיב אות א' סי' ט"ז הביא:
אגדהא דבראשית מדרש רז"ל על קצת ספר בראשית ובכל ענין דורש
תורה נביאים וכתובים עשוי פרקים, ויש בו פ"ג פרקים והוא נדפס בסוף
ספר שתי ידות להרב מהרים די לונזאנו עכ"ל, וכן הזכירו באות ס' סי' ס"ב
בין שפיות המדרשים.

(8) החוקר ה"ר יום טוב ליפסאן צונץ בספרו על הדרשות צד 256
כתב רק דבריכ אחרים אדותיו, שחוץ המדרש ביר יש עוד מדרש על
בראשית בשם אגדת בראשית ונדפס בסוף ספר שתי ידות, גם בואלקווא
בשנת 1800 (טעה בזה, כי נדפס בואלקווא בשנת 1804 ואת דפוס ווילנא
שנדפס לפני זה בשנת 1802 לא ראה), מכיל פ"ג פרקים ומסודר פרשה
אחת על תורה ופרשה אחת על נביאים ופרשה אחת על כתובים זה אחר
זה וכנראה הוא צעיר לימים מן מדרש ויקרא רבה, עכ"ל (ונעלם ממני
מדוע הציגו נגד וי"ר).

ה) המקורות אשר מהם שאב המסדר.

השתמש הרבה בתנחומא הקדום אשר הוצאתי לאור (ווילנא תרמ"ה)
וכמעט רוב הכפר נובע מהתנחומא, ובמבוא התנחומא צד 84 נתתי רשימה
מכל המאמרים אשר המסדר שאב מהם ואנה הם נמצאים בתנחומא ועל
השנויים אשר ביניהם העירותי בהערות שלי להתנחומא במקוטהם, וגם
העירותי בהערות שלי לאגדת בראשית אשר אני מוציא כעת לאור.

והנני נותן לפני הקוראים הרשימה עם איזה הוספות בפרק שלאחריו.
גם ראה את הפסיקתא דרי"כ והביאה, עיין אגיב פ"ד הערה ה'. וכמו כן
הפסיקתא רבתי, עיין פ"ה אות א' ועיין פכ"ח בהערה א', אבל לא אוכל
להגיד דבר ברור בזה. בפרק י"ז אות ב' הביא וכן שנה ר' אליעזר ושמתם
את בריתי זו ברית מילה ורבי עקיבא אומר זו שבת, והוא במכילתא יתרו
כס' דבחדש פ"ב פסוק ושמתם את בריתי ושם הוא להיפך ר' אליעזר
אומר זה ברית שבת ור"ע אומר זה ברית מילה. גם הביא מאמר אשר
נובע מן ל"ב מדות דו"י יוסי הגלילי, עיין אגיב פ"ע אות ג' ובהערה י"ב.

והנה לפלא בעיני אף כי מדרש אגיב מסודר על ספר בראשית בכל
זאת לא שאב מן מדרש בראשית רבה, ולא הביא דברים ממנו, כמו שתראה:

(פ"ב אות א') א"ר אחא מהו וכל יצר מחשבות מבין אלא עד שלא יצר יודע מה שהוא עתיד לחשב בלבו משיברא כו'. ובבביר פ"ט אות ג' הובא בשם ר' חגי בשיר יצחק בסגנון אחר. (שם אות ג') הכל חשבו בלבם תחלה כו'. ובבביר פס"ז אות ח' הרשעים ברשות לכן והוא בסגנון אחר, ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום תולדות אות ט', והובא בילקוט ישעי' רמ"ז רפ"ג בשם התנחומא. (פ"ד אות ג') ר"א צדקתך כהררי אל רשב"י אומר סרס הסקרא כו'. ובבביר פ"ג אות א' הוא בסגנון אחר ודברי אג"ב נובעים מן התנחומא נח אות ח' וע"ש בהערה פ'. (שם אות ג') היו מבקשין להפוך את התיבה מה עשה להן הקביה הקיף אותה באריות והיו הורגין אותן ואוכלין אותן, שנאמר ויסגור ה' בעדו, ואין סגירה אלא אריות כו'. אבל בבביר פ"ב אות ח' נאמר רק ויסגור ה' בעדו בקשו להפוך התיבה והקיפה אריות שלא יגעו בו, ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום נח אות י' וע"ש בהערה צ"ו. (פ"ג אות א') ארשב"י משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין קיים אברהם, שנאמר עקב אשר שמע וגו'. ובבביר פ"ז אות ג' איתא ר' יונתן שר הכירה אמר אפילו עירובי תבשילין היה אברהם יודע, שנאמר עקב אשר שמע וגו', ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום לך אות י"ד וע"ש בתנחומא לך אות א' ובהערה ז' ח'. (שם אות ג') וירק את חניכיו מכאן אתה למד כו', אבל בבביר פ"ג אות ב' נדרש באופן אחר, ובעל אג"ב לקח זה מן התנחומא הקדום לך אות ט"ז ע"ש הערה קס"א. (שם שם) ואין הרימות אלא שבועה, שנאמר וירש ימינו וגו'. ובבביר פ"ג אות ט' מובא ר' יהודה ור' נחמ"י ורבנן, ודעת ר' נחמ"י עשאן שבועה, והמסדר הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום לך אות י"ז וע"ש הערה קע"ג. (שם שם) אם מחוט נעל, אמר לו הקביה אתה אמרת אם מהוט אני נותן לבניך חוט של צדקה [צ"ל סקרא] שיהא מקיפין כשם ששנו חכמים כו'. ובבביר פ"ג אות ט' הוא בסגנון אחר, ובעל אג"ב לקח דבריו מן תנחומא הקדום לך אות י"ז. וע"ש הערה קע"ד קע"ה קע"ז קע"ח קע"ט. (פ"ד אות ג') בעשרה לשונות דברו הנביאים כו', ובבביר פ"ד אות ו' חושב צווי במקום אגדה, ובאדר"נ פ"ד ספיק הספה ומעיל קריאה, כמו שהערותי באג"ב שם הערה ה'. (פ"ט אות ג') ומי מל אותי, אמר לו הקביה את לעצמך נטל אברהם חרב והיה אותו בערלתו כו', ובבביר פ"ט אות ב' בשנינו לשון נטל אברהם סכין במקום חרב גם הסיום והיה סרתית ליתא, ובעל אג"ב הביא כלשון התנחומא הקדום לך אות כ"ד והובא בילקוט נחמ"י רמ"ז א' ע"א ד"ה ומצאת את לבבו בשם התנחומא, ועיין באג"ב שם הערה ז'. (פ"ט אות ג') ג' אוהבים היו לאברהם ענר אשכול ומטרא, וכיון שאמר הקביה לאברהם טול את עצמך נטל מהם עצה אמר ענר כו'. ובבביר סוף פ"ב הוא בסגנון אחר, ומשונה הדברים שאמרו לו ענר אשכול ומטרא, ועיין באג"ב שם הערה י"ב. (פ"ב אות א') ואולם הר נופל יכול וצור יעתיק ממקומו כו', ואין הר אלא סדום כו', ובבביר ר"ש פ"ב נדרש על הכתוב הזה בסגנון אחר, הר נופל זה לוט ע"ש ובעל אג"ב הביא כלשון התנחומא הקדום וירא אות כ"ג, וע"ש הערה קל"ה. (שם אות ב') ר' יהודה אומר

אין ויגש אלא לשון מלחמה ור' נחמ' אמר אין ויגש אלא לשון בקשה, וחכמים אומרים אין ויגש אלא תפלה. ובביר פמ"ט אות א' ופציג אות ו' איתא הגשה לפיוס במקום אין ויגש אלא לשון בקשה, גם מיבא שם פטוק אחה לראי ויגשו בני יהודה אל יהושע לפיוסו. (פכיה אות ב') חייך יהיו קורין בכל שנה ושנה ותהרין שתי בנות לוט. ובביר פניא אות ט' אין כל שבת ושבת שאין קורין בה ערשתו של לוט, ועיין שם בהגהת הרד"ל שהביא באג"ב הגי' כל שנה ושנה. (פכיו אות א') מה עשה לשרה עשאה סמרונה והלבישה בגדי מלכות כו', ובביר פנ"ב אות י"ב המאמר משונה, עיין באג"ב שם הערה ז'. (פכיו אות א') אמר לו הקב"ה ואתה הודיתה ופדיתה שלשה מן השריפה תמר ושני בניה חייך אף אני מציל שלשה מן בני בניך מן השריפה, חנניה מישאל ועזריה כו'. ובביר פצי"ט אות ח' הצלת ד' נפשות כו' אף אני אציל ד' מן בני בניך, דניאל חנניה מישאל ועזריה, ועיין באג"ב שם הערה ה'. (פכ"ט אות ג') זשיה וידעו כל עצי השרה כי אני ה' השפלתי עץ גבוה זה פרעה הראשון, והגבהתי עץ שפל זה אברהם, הובשתי עץ לח זה אבימלך כו', ובביר ריש פ"ג נדרש בסגנון אחר, השפלתי עץ גבוה זה אבימלך, הגבהתי עץ שפל זה אברהם, הובשתי עץ לח אלו נשי אבימלך, ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום וירא אות ל"ג ועיין בתנחומא שם הערה קצ"ד. (פ"ט אות א') ימי יצחק ק"פ שנה ואברהם בן קע"ה למה, אלא אמר לו הקב"ה את זכית בחמשה דברים אלו, הרי אני מוסיף לך חמש שנים. ובביר פס"ג אות י"ב איתא שנגרע מאברהם ה' שנים שלא יראה עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה. ובעל אג"ב לקח דבריו מתנחומא הקדום תולדות אות ז' ועיש בהערה י"ח. (שם אות ב') זשיה רבות עשית אתה ה' אלהי וגו', אמרו לו ישראל כו'. בביר פס"ה אות ח' הוא בקצרה בשם ר' חנינא ע"ש. (שם אות ג') אביו קרא אותו גדול כו' משל למי שהיה מכתוב מירונא כו'. ובביר פס"ה אות י"א הוא בסגנון אחר גם הובא שם המשל באופן אחר ע"ש. (פמ"ב [פמ"ג] אות ד') מטל השמים זה הסן, שנאמר וברדת הטל כו'. ובביר פס"ו אות ג' הוא בסגנון אחר, ומיבא שם פסוק אחר לראי הנני מטטיר לכם לחם מן השמים ע"ש, ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום תולדות אות ט"ו. (פמ"ג [פמ"ד] אות א') זשיה שרשי פתוח אלי מים אמרו ישראל כו'. ובביר ריש פס"ו נדרש ג"כ על הכתוב הזה באופן אחר כמו שהעירותי באג"ב שם הערה א'. (פמ"ה) [פמ"ו] [פמ"ז] אות ד') וכל טוב אדוניו בידו זה דייחתי שהלכה בידו. ובביר פנ"ט אות י"א מובא זה בשם ר' חלבו שאמר זו דיאתיקי אבל המלות, שהלכה בידו ליתא שכ, וכל המאמר באג"ב שם נובע מתנחומא הקדום ויצא אות א' ב' וגי' ושם איתא, הוליד בידו. (פמ"ח) [פמ"ט] אות א' הקב"ה כשהוא רואה לאדם שנכסף ומטו ירו נתן לו וזוקפו, שנאמר וזוקף לכל הכפופים כו'. ובביר פע"א אות ב' נדרש על הכתוב הזה בסגנון אחר ע"ש. (שם אות ה') אמר לה כרתיה דרמאה למה רמית אותי כו'. ובביר סוף פ"ע הוא בסגנון אחר ע"ש, ובעל אג"ב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום ויצא אות י"א והרוזו בביר שם העיר ג"כ על גי' האג"ב. (פנ"א) [פנ"ב] אות א' למה

קנאתה רחל בלאה, אלא במעשיה הטובים קנאתה, אמרה אלולי שהיא צדקת לא הי' הקביה נותן לה בנים קודם הימני. ובביר פעיא אות ו' הובא בשם ר' יצחק על הכתוב אל יקנא לבך בחסאים כי אם ביראת ה' כל היום בסגנון אחר. (שם אות ג') ולמה פתה בדרך אפרת, אלא אמר הקביה בני צריכין לה בשעת שהן חוטאין וגולין והיא מזכרת אותי כו'. ובביר פפיב אות י' הובא בסגנון אחר מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב אבינו שהגלויות עתידות לעבור שם לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת רחמים, ועיין באגיב שם הערה ט'. (פניו [שניח] אות ב') ושיה בועקך יצילוך קבוציך אלו המלאכים כו'. ובביר פפיר ריש וישב נדרש בסגנון אחר על הכתוב הוזה, ובעל אגיב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום וישב אות ב'. (פניח [פניט] אות א') כיון שראה יעקב את אלופי עשו נתירא כו' משל לזהבי שהי' יושב ועושה מלאכתו ותלמידו עמו תלה התלמיד עיניו וראה גמלים טעונין קש כו'. ובביר פפיר אות ה' הוא בסגנון אחר וגם המשל הובא בשם ר' לוי באופן אחר עיש, ובעל אגיב הביא כמו שהוא בתנחומא הקדום וישב אות ד' ועיש הערה ג'. (פיס) [פפיא] אות ב' פסים שהי' ארגמן שלו סניע עד פיסח ירו. ובביר פפיר אות ח' פסים שהיתה סנעת עד פס ירו, והרדיל הביא שם ג' האגיב. (פסיח) [פפיט] אות א' ושיה בשש צרות יצילך כו'. ובביר ריש פעיט נדרש על הכתוב הוזה בסגנון אחר ועיש בפיו מהרוזי שהעיר גיב על האגיב שהוא באיזה שינויים. (פפיא) [פפיב] אות ג' הראה הקביה ליעקב כל מה שעתיד לעשות היאך הנביאים עומדים היאך בית המקדש נבנה וחרב והיאך גוג ומנוג עתידין לעלות על ה' ועל משיחו כו'. ובביר פציח אות ב' איתא ר' סימון אמר מפלת גוג הראה להם, ר' יהודה אמר בנין בית המקדש הראה להם, רבנן אמרי בא לגלות להם את הקץ.

ו) רשימה מכל המאמרים אשר שאב המסדר מהתנחומא הקדום ואנה הם נמצאים בתנחומא.

נמצא בתנחומא		ה ס ת ח י ל	אגדת בראשית	
אות	פרשת		אות	פרק
לו	בראשית	וירא ה'	א	א
לו	"	דיא וירא ה'	ב	"
לח	"	דיא וירא ה' ושיה יש רעה	ד	"
ח	נח	דיא צדקתך רשבי אומר	א	ד
ט	"	דיא ויזכור ושיה זכר צדיק	ב	"
י	"	דיא ויזכור ושיה יודע צדיק	ג	"
טו	"	צא מן התבה ושיה אני פי מלך	א	ז
טז	"	דיא צא מן התבה ושיה בפשע	ב	"
יז	"	דיא צא מן התבה אמר דוד	ג	"

נמצא בתנחומא		ה ס ת ח י ל	אגדת בראשית	
אות	פרשת		אות	פרק
יד	לך	אחר הדברים האלה	א	יג
טו	"	דיא אחר זשיה רשע	ב	יג
טז	"	דיא אחר מה כתוב	ג	"
יז	"	וירדוף עד הן	"	"
כב	"	ויהי אברם	א	טז
כג	"	דיא ואתנה	ב	"
כד	"	ומי סל אותי	ג	"
ב	וירא	וירא אליו	א	יט
ג	"	דיא השמים כסאי	"	"
ד	"	דיא וירא אליו	ב	"
י	"	דיא הלילה	ב	כב
יב	"	דיא הלילה אמר אברהם	ג	"
כג	"	ויסע משם אברהם	א	כה
כה וכח וכט	"	וישר אבימלך	א	כו
לג	"	דיא כי פקד	ג	כט
ט ומא	"	ויהי אחר הדברים האלה	א	לא
לט	"	דיא והאלהים נסה	ב	"
יג	"	דיא ואלה הגוים	ב	לב
ג	חיי	אשת חיל מי ימצא	ב	לד
ד	"	דיא ואברהם זקן	ג	"
ז	תולדות	ויהי כי זקן יצחק	א	ט
יב	"	ויתן לך האלהים	א	טב [טג]
יד	"	ויתן לך בדין	ג	"
טז	"	דיא ויתן לך	ד	"
יט	"	דיא והיה שארית	ב	מג [מד]
"	"	למה שהטל סימן יפה	ד	"
כ	"	שיר לטעלות	א	סד [סה]
א	ויצא	ויצא יעקב	א	סה [סו]
ב	"	דיא ויצא	ב	"
ג	"	דיא ויצא זשיה רגלי	ג	"
"	"	דיא רגלי חסידיו	ד	"
ה	"	ויברח יעקב	א	סו [סז]
י	"	וירא ה'	א	סח [סט]
"	"	דיא וירא ה'	ב	"
יג	"	דיא וירא ה' זשיה כי תהיין	ג	"
יד	"	דיא זשיה היתה לי	ד	"
יא	"	דיא בפני מי היתה שנואה	ה	"

נמצא בתנחומא		ה ס ת ח י ל	אגדת בראשית	
אות	פרשת		אות	פרק
ח	וישלח	חזון עובדי'	א	נה [נו]
א	וישב	וישב יעקב	א	נו [נח]
ב	.	דיא וישב מה כתיב	ב	.
ג	.	דיא וישב זשיה כי גרים	ג	.
ד	.	חזון עובדי'	א	נח [נט]
יא	ויגש	כל מה שארע ליוסף	ב	סז [סח]
ה	סקץ	וירא יעקב	א	סט [ע]
ו	.	דיא וירא יעקב	ב	.
א	ויגש	דיא עיר קטנה	ב	עח [עט]
.	.	דיא עיר קטנה	ג	.
.	.	דיא עיר קטנה	ד	.

ז) שמות תנאים ואמוראים המובאים בו עפ"י סדר אלפא ביתא.

אות א'

ר' אבהו. פכיח אות א' פפיר [פפיה] אות א'.
 ר' אבין בשם ר' חלקיה, פליא אות ג'.
 ר' אחא. פיב אות א'. פיט אות ב'. פי"ב אות א'. פכיב אות א'.
 פכיג אות ב'. פניה [פניט] אות ב'. פיפ [פפיא] אות א'.
 ר' אחא בשם ר' סימון, פליה אות א'.
 ר' אליעזר הגדול. פיז אות ב'.
 ר' אשיין בשם ר' חלקיה. פיע [פעיא] אות ב' (ובכ"י ר' אשיאן
 בש"ר חזקיה).

אות ב'

ר' בנייה. פי"ד אות ד'.
 ר' ברכיה. פי"ד אות ג'. פכיה אות ב'. פכ"ז אות א'. פס"ד [פמיה]
 אות ד'. פמיט [פינ] אות ב'. פניג [פניד] אות א'. פניה [פניז] אות ב'.
 פניז [פניז] אות א'. פניז [פניח] אות א'. פע"א [פע"ב] אות ה'. פיפ [פפיא]
 אות א'.

אות ח'

ר' חזקיה. ר' אשיאן בשמו. פיע [פעיא] אות ב' לגי' הכ"י.
 ר' חייא בר כהנא. פיב אות א'. עיש הערה ד'.
 חכמים. פכיב אות ב'.
 ר' חזקיה ר' אבין בשמו. פליא אות ג'. ר' אשיין בשמו. פיע [פעיא]
 אות ב'.
 ר' חנינא, פליא אות א'. פפיא [פפיב] אות ב'.
 ר' חנינא רבה. פליז אות ה'.

אות י'

ר' יהודה. פכיב אות ב', פליח אות ג'.
 ר' יהודה בן פזי. פסיו [פסיו] אות א'.
 ר' יהושע בן לוי. פיג אות ב'.
 ר' יהושע בן קרח. פסיא [פסיו] אות ג'.
 ר' יונתן. ר' שמואל בר נחמני בשמו. פיג אות א'.
 ר' יונתן איש הבירה גיכ רשכיג בשמו פ"ח אות ד'.
 ר' ינאי. פ"כ אות א'.
 ר' יצחק נפחא. פיט אות ב', פסיד [פסיה] אות ב'.

אות ל'

ר' לוי. פכיה [פס"ט] אות א'.

אות נ'

ר' נחמני. פכיב אות ב', פליח אות ג', פסיה [פסיו] אות ו'.

אות ס'

ר' סימון. פליה אות א'. עוד שם ר' אחא בשמו. פסיא אות ד'.

אות ע'

ר' עקיבא. פיזו אות ב'.

אות פ'

ד' פנחס. פניט [פ"ס] אות ב'.

אות ר'

ר.ב. פכיב [פס"ג] אות ד'.
 ר.ב. פמיג [פס"ד] אות ג'. פכיב [פס"ג] אות ב'.
 רבותינו. פסיו [פס"ו] אות א'.

אות ש'

ר' שמואל בר נחמני. פיג אות א'. פ"ח אות ד'. פיג אות א'.
 ר' שמואל. פס"ב [פס"ג] אות א'.
 ר' שמואל בר יצחק. פפ"ו [פס"ו] אות ד'.
 ר' שמעון בן יוחאי. פ"ד אות א'.
 ר' שמעון. פס"ב [פס"ג] אות א'.
 ר' שמעון בן לקיש. פסיה [פס"ו] אות ה'.
 ר' שמעיה ר' אחא בשמו. פי"ב אות א'.

ח) רשימת המלות הזרות הנמצאות בו ע"פ סדר א"ב ואנה הן מבוארות בהערות:

מלת	אות	פ ר ק	ס ל ה	מלת	אות	פ ר ק	ס ל ה
			ה				א
ו	ב	יא	הלפים	ט	ג	מ"ט [נ]	אגוסטוס
ט	א	טו	הו	ד	א	מו [מז]	אגסטריין
ט	ב	לה	ו	ד	א	מו [מז]	אכסיתורין
י	ב	לה	וה	י	ג	ה	אמתליטין
יא	ב	ה	וי	ט	ד	כ	אמינטון
ה	ב	ה	ז	י	ג	ד	אנדרולומיסיא
ה	ב	טו	זוני	ו	ב	כג	אנטידיקוס
ט	ב	כג	זונין	ד	ב	סג [סד]	אנטידיקין
ט	ג	כג	זונין	י	ג	ס [סא]	אוני
ט	א	לד	ח	ד	יא	יא	אסרטימוס
ד	א	לא	חובל	ג	א	לז	אסטרולוג
י	ג	ט	ט	ט	ב	נח [נט]	אסקריטור
י	א	נה [נו]	טווס	ד	ב	יא	אסרטיא
י	א	נה [נו]	טירונא	ד	א	נד [נה]	אפנטי
ב	א	יד	טריקלין	יא	ד	כג	אפרכוס
י	ג	ד	ט	ז	א	ה	אקמי
ד	א	לא	לבלר	י	ג	ח	אהליטין
ד	א	פא [פב]	לגיון				ב
ו	א	ב	לודר	ח	א	א	ביבין
ז	א	ב	ליטין	יד	א	נה [נו]	ביטה
ז	א	ב	לנכון	ה	א	נד [נה]	ברברייא
י	א	ב	מ	ל	ג	ז	ברברין
י	א	פכ [פג]	מגרפה	ז	ב	טא	בריון
ו	א	ו	מכירין				ד
יד	ב	ה	מננו	יא	ד	כג	דיכוס
לא	ג	ז	מיסטורין	ד	א	כו	דימוס
יא	ג	ח	מוניטא	יד	ג	מח [מט]	.
ג	א	לו	סרתק	טו	א	נה [נו]	.
ג	א	לו	נסקין	יא	א	פכ [פג]	.
י	ג	ה	נס	ו	א	ו	דניסטוס
י	ג	ה	סטירה	טז	ד	טה [טו]	דייתקי

מלח	פרק	אות	מלח	פרק	אות	מלח
יד	כג	ד	פילקי	ג	א	סונקנדרוס
כד	ז	ג	פרוזדמיא	ב	א	סונקתדרוס
ה	ה	ה	פרוזדמיא	ב	א	סנקלטיקוס
ו	לד	א	פירטין	ה	א	סנקליקס
ז			ק	ה	א	סנקליטין
ח	סח [סט]	ד	קטלא	ג	א	סיקוסים
ט	פא [פב]	ג	קטוליקוס	יב	א	סריקלון
י	לח	א	קימיאטון	ט	ב	סקדיפטור
יא	כג	ד	קסטרייא	יב	ג	ע
יב			ת			ענקמון
יג	א	א	תוהה	ה	א	פ
יד	לז	ג	תרבא	טז	ב	פאפון
						פטרון

(ט) תכונת כתב יד אנ"כ הנמצא באקספארד.

באוצר הספרים באקספארד קובץ 2340 נמצא המדרש הזה, ורשום על הכ"י, סדר אליהו רבה' והוא מכ"י שהי' בתחלה באוצר הספרים של הגאון מוהרי"ר דוד אפפענהיים ז"ל וכאמת הוא המדרש אגדת בראשית, כי לא הי' נודע להסופר שם הספר. ובודאי ניתן השם הזה, אגדת בראשית' להספר מאת הרב ר' מנחם די לונזאנו ז"ל. והטעם שמכנה הספר בשם סדר אליהו רבה', יען כי פרק נ"ח [נ"ט] אות ג' נביאים. דיא חזון עובדיה מה ראה עובדיה' להפרע מן אדום אלא אמר הקביה אברהם היה סאכיל העוברים והשבים, ועשו עמד והורגן והיה טטלא את המערות סתים כו'. ובכ"י מן אגיב הובא זה בסגנון אחר: דיא חזון עובדיה כה אמר ה' לאדום אמר אליהו זכור לטוב כשהי' אברהם סאכיל את העוברים והשבים, היה עשו הרשע עומד בסארב וכשהיו יוצאין היה הורגן ושולל, ומשליכן במערה עד שמלא מהן מערות רבות כו', כמו שהבאתי שם בהערה י"ב. וכמו כן פרק ס' [ס"א] אות א' תורה ויוסף הורד מצרימה זשיה טוב לגבר וגו' אשרי מי שמקבל יסורין מנעוריו, למה י'סופו נח כו'. ובכ"י מן אגיב כתוב ויוסף הורד מצרימה וגו' זשיה טוב לגבר כי ישא עול מנעוריו, אמר אליהו אשרי מי שקבל יסורין מנעוריו שסופו נח. גם בכאן הובא בשם אליהו. עיין שם הערה ב'. עוד שם סוף אות ב' אמר הקביה ליהודה אין לך בניס ואין את יודע צערן של בניס. ובכ"י כתוב אמר אליהו אמר הקביה ליהודה אין לך בניס לפיכך אין אתה יודע צער בניס. הובא גם כן בשם אליהו. (פס"א) [פס"ב] נביאים אות ב' דיא למה תאמר יעקב זשיה אולת אדם תסלף דרכו ר' אומר יג פלטרויות בגן עדן וי' חופות. ובכ"י מן אגיב דיא למה תאמר

יעקב וגו' ושיה אולת אדם תסלף דרכו זה אדם הראשון אמר אליהו עשר פלטיות ועשרה חופות היה לו לאדם הראשון בנן עדן כו'. גם בכאן הובא בשם אליהו. עיין באג"ב שם הערה ד'. ויותר מזה לא נמצא בכ"י שמוכיר את שם אליהו, וכאשר ראה הסופר כי טובא מאמרים ורשום עליהם, אמר אליהו בעבור זה סכנה הספר בשם, סדר אליהו רבה, או אפשר להיפך, כי מצא כי ה"י רשום עליו, סדר אליהו רבה, הוסיף הוא בארבעה מקומות, אמר אליהו. אבל בתנא דבי אליהו שלפנינו אין זכר מהמאמרים ההם.

הכתב יד הזה ה"י גם לפני הרב הקדוש מוהר"ר אליהו די וידאש ובספרו ראשית חכמה הביא מאמרים וכתב עליהם, תנא דבי אליהו נמצא אצלנו כתיבת ידי וכיון לאגדת בראשית שלפנינו, ואולי זה הכ"י הסונה בעת באקספארד ה"י מלפנים ת"י ה"ר אליהו הנ"ל ויכנהו, תנא דבי אליהו. ויהוא כמו, סדר אליהו רבה, והנוסחאות שהביא דומים לנוסחת הכ"י הזה ודברתי מזה בפרק ד' סימן 6 ע"ש.

בהכתב יד הזה נמצאים הרבה שינויים והוספות והרבה מהם בסגנון אחד וכמעט הוא מהדורא שניה מהספר הזה, ועל כלם העירותי בהערות שלי והוספתי ההוספות בהערות. לדוגמא ראה פ"ב הערה י"א ופניד הערה ב', ואין פה המקום לפורטם כי רבים הם. ולעומת זה נלקה הכ"י בחסר. בפרק י"א ד"ה זעף ה' אלא ושיה חטאתי אודיעך וגו', חסר בכ"י איזה דפים אחרי המלות ושיה מתחיל שם לנוצרי בריתו ועדותיו זה אברהם שנצר ברית מילה ועדותיו של הקביה כו'. וזה הוא מן פרק י"ט באמצע ונחסרו איזה גליונות סהתחלת פרק י"א עד אמצע פרק י"ט וע"ש הערה א'. גם חסר בסוף פ"ד אות ג' מן וכובש עליו טלאין עד סוף הפרק ע"ש הערה י"ז ודומיהם. גם נשמטו בהכתב יד מן הסופר מלות זרות כמו שתמצא בהערות שלי. גם תראה לפנינו בדאום (פ"ס) [פס"א] תורה ויוסף הורד מצרימה ושיה טוב לגבר. ואחי"כ בפרק (פ"ג) [פ"ד] נמצא הדרשות על תורה על ויהי בעת ההיא וירד יהודה. והוא מוקדם בקרא כי הוא בבראשית ל"ח א', והפסוק ויוסף הורד מצרימה הוא בראשית ל"ט א'. וכ"י מן אג"ב הובא בתחלה הפרק על ויהי בעת ההיא ואחי"כ הפרק על ויוסף הורד מצרימה ועל נביאים וכתובים בפרשיות ההם מסודר גם בכ"י כמו לפנינו בנדפס.

לפנינו בנדפס ככל הדפוסים אחר פרק מ"א שהוא נביאים מתחיל פס"ב תורה וחסר פרק אחד על כתובים. אבל בכ"י מן אג"ב נמצא פרק כתובים חסר לפנינו והוספתי בפנים הספר. לכן הפרקים המה משונים בעת מה שה"י פרק מ"ב הוא פרק מ"ג וכמו כן הפרקים שלאחריו ומספרם. בעת פ"ד במקום פ"ג.

המלות בריש פרק (פס"ה) [פס"ו], פלגיה דספרא, ליתא בכ"י, מלות זרות הנמצאים בנדפס רובם אינם בכ"י, גם הפרקים אינם מצוינים באותיות. בהכ"י נמצא בהתחלת הספר עוד פרק אחד ונלקה בחסר ומטושמש מאד והדפסתיו להלן בפרק י"ב עם הערות קצרות.

י) מה נעשה עם המדרש הזה ועם ההקדמה של הרב ר' אברהם ז"ל.

בשנת תקס"ב (1802) הוציא לאור בווילנא הרב הגדול מוהר"ר אברהם ז"ל בן הגאון מוהר"ר אליהו ז"ל מווילנא את המדרש אנ"ב פעם שנית עם הקדמה יקרה ועם איזה באורים במקומות הסתומים בצירוף מדרשים קטנים: (א) מדרש תמורה. (ב) מס' גרים. (ג) מס' גיהנם. (ד) מס' חבוט הקבר. (ה) מעשה דרי יהושע בן לוי. (ו) מס' כלים של ביהמ"ק או ברייתא דמלאכת המשכן. (ז) מס' אצילות. (ח) ברייתא מפרקי מרכבה.

וב' שנים אחר זה בשנת תקס"ד (1804) בא ר' יעקב בר' נפתלי הירץ מבראדי והדפיס את המדרש הזה בזאלקווא, עם ההקדמה של הר' אברהם הנ"ל והכחיר את שמו, כי בסוף הקדמתו חתם, אברהם בהגאון החסיד המפורסם מהר"א זצלה"ה מווילנא, גם השמיט בההקדמה כל מקום שמוכיר את שם אביו הגר"א ז"ל. עיין בהקדמה שהביא, ומארי אבא הגאון זצלה"ה גרס שתין מסכתא זה השמיט והציג, דאינון שתין מסכתא, עיין בהערות שלי לההקדמה הערה י'.

עוד שם: ושמעתי ממראבא הגאון זצלה"ה שממנין שבע מס' קטנות כו' ולא באר לי בפירוש מי הביאם. ור' יעקב מה עכידתיה, השמיט שם אביו והביא רק ושמעתי שממנין שבע מס' קטנות היה עוד כו', ולא באר לי בפירוש מי הביאם. עיין בהערות שלי לההקדמה הערה יז. והר' אברהם הביא כן גם בספרו רב פעלים דף ח': ששמעתי מאדוני אבי הגאון נר"ו שהשבע מס' קטנות המה חוץ מאשר נמצא לנו, והן מס' תפילין, ומס' חנוכה, ומס' מוזה, ולא באר לי מי הביאם, עכ"ל.

עוד שם בהקדמה הביא כי, במקום אחד הארכתי כו', הרביתי כמו עשרים ניירות כו'. כונתו בזה לספרו רב פעלים, ור' יעקב השמיט כל זה מן כי במקום אחר הארכתי עוד ופה לא עשיתי מאומה. עיין בהערות שלי לההקדמה הערה י'.

עוד שם בהקדמה: ואם תרצה לידע שמות המדרשים כלם ובאיזה ספרים הובא קצת מאמרים מהם לשכנו תדרשו במקום שהארכתי, כיון בזה לספרו רב פעלים, ור' יעקב הציג, לשכנו תדרשו במקום אחר. עיין הערה ל"ו בהקדמה.

עוד שם הביא: אולי ה' אותי להדפיס פסיקתא רבתי לא אחד תחת לשוני להודיע שמותיהן ומי חברן כלן, ובא ר' יעקב בהוצאה שלו ואחרי המלות להדפיס פסיקתא רבתי הוסיף הוא: ות"ל כבר הגהתי אותו כיד ה' הטובה עלי, וגם נתתיו ליד הרב הגאון המפורסם מוהר"ר אפרים זלמן טרגליות נר"ו מבראד לבאר בו מקימות הסתומים אקוה לאל להדפיסו במהרה, לא אחד תחת לשוני להודיע שמותיהם ומי חברן כלן, והדבר הזה כלו שקר כאשר העירותי במחברתי יריעות שלמה צד 5. וידוע כי היה להר"א אברהם ז"ל פסיקתא רבתי בכתב יד וחבר הגהות עליה ומקצת מההגהות האלה נרפסו בפירוש הר' זאב וואלף איינהארן ז"ל (מהרוז"ו) לפסיקתא רבתי (ברעסלוי תקצ"א), וכמו שכתב מהרוז"ו ז"ל בהקדמתו לפסיקתא רבתי, שמסר לו הרה"ג סו"ה יעקב מסלאנים את החצי הראשון

סהפסיקתא רבתי מאביו המאהיג מוהריר אברהם זיל. וזה לא כביר נודע לי, כי גוף הכי סהפסיקתא רבתי, עם הבאור של הר' אברהם זיל היתה נמצאת אצל הסוים הר' יעקב גינצבורג בבבורויסק (ברוסיא) ומכר הכי לגביר אחד בעיר הניל, ובכל השתדלותי לא אוכל להשיג הכי עם באורו. וידוע כי הגאון מהרא"ז מרגליות הוציא הפסיקתא רבתי בכבודו ובעצמו עם באור זרע אפרים (אשר השלים מלאכתו בשנת תקפ"ה), לכן דבריו כחידה בלי פתרון.

עוד הביא בהקדמה: אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, מן המלות בצל יחבאני ער סופו השמיט ר' יעקב. עיין בהקדמה הערה ל"ה. גם שער הספר הרפ"ס ככתבו וכלשוני של הוצאות הר' אברהם זיל, רק במקום, קרוב הדבר שהתנא רב חבירו של שמואל ירחינא, חברי הציג הוא בשער הספר: שם מתברר התנא האלקי רב חבירו של שמואל ירחינא. במקום, ובמקומות הסתומים עשיתי קצת ביאור הציג הוא "עם קצת ביאור במקומות הסתומים, כי בוש לוטר, עשיתי כי הביאור הוא מר' אברהם והוא הרפ"ס באגיב סבלי הזכיר שם בעליו עליו כאילו הוא הולידו.

בדפוס ווילנא הוצאת הר' אברהם כתוב על השער, נדפס פעם ראשון בעיר וויניצא שנת שע"ח כ"ו, ונדפס עור הפעם פה ק"ק ווילנא, הביא ר' יעקב: נדפס פעם ראשון בעיר וויניצא שנת שע"ח כ"ו, ונדפס עור הפעם עיי הרבני מויה יעקב במויה נפתלי הירץ זיל סקיך בראדי, וההוצאה מווילנא לא זכר וישכחה.

בדפוס ווילנא הוצאת הר' אברהם מצויינים מראה בקומות סהפסוקים הסובאים בו, ובשתי ידות איננם מצויינים כלל וכלל. אם כי חסרים הרבה ציונים, ככל זאת לרוב נמצאים המים סהפסוקים, אבל יש הרבה ציונים אשר לא נרשמו כהוגן. ורי יעקב הביא כמו בדפוס ווילנא עם הטעותים, ולא תש לתקן ולא הוסיף הציונים החסרים והניח כמו שהם בדפוס ווילנא. ואביא איזה מהם לרונגמא ומהם תקיש על השאר: פכ"ז ופתיל פשתים בידו מצוין בדפוס ווילנא יחזקאל מיב וכ"ה גם בדפוס זאלקווא ובאמת הוא ביחזקאל מ'. פלי"ח אות ג' וינחם ה' על הרעה מצוין בדפוס ווילנא שמות ל"ב וכן צוין בדפוס זאלקווא ובאמת ציל וינחם על הרעה והוא בדהיא כ"א ט"ז והוא במקרא מדיה שעומד בו. פניב זשיה וה' אלהי הצבאות ה' זכרו מצוין, הושעי סתם ולא נרשם הקאפיטל, וכן הוא בדפוס זאלקווא. סוף פניה כי רותה בשמים חרבי מצוין בדפוס ווילנא. שמי היינו בעוכר' שהובא לפני זה, וכן הוא כן בדפוס זאלקווא, ובאמת הוא בישעי ל"ד ה'. פעיט אות א' כי אפפו עלי רעות מצוין בדפוס ווילנא תהלים מיב וכן הוא בדפוס זאלקווא ובאמת הוא בתהלים מ'. ודומיהם הרבה ואי אפשר לפורטם כי רבים הם.

עוד תשוב תראה פכ"ז כתוב בדפוס ווילנא, חסר כאן ומתחיל אחר זה דיא וה' פקד את שרה זשיה וגם נצח ישראל לא ישקר. וחסר פרק ב"ה, ואח"כ מתחיל פכ"ט. וכן ר' יעקב בהוצאה שלו בדפוס זאלקווא, ולא

שם אל לכו לעיין בשתי ידות כי שם נמצא המאמר בשלימות בלי חסרון ואחרי המלות וקנה המדה נמצא הסיום, ומטעם זה משיה העומד מבני בניו, שנאמר מטה עווןך ישלח ה' מציון, ובוה נשלם פרק כ"ז ואחיכ מתחיל פכ"ח ומתחיל וה' פקד את שרה זשיה הן אל לא ימאס וכי (הוא אות א' לפנינו) ואחר זה נמצא אות ב' ואות ג' ואות ד' ואחיכ מתחיל אות ה' דיא וה' פקד זשיה וגם נצח ישראל לא ישקר כו', ואין ספק אצלי כי הר' אברהם ז"ל אשר הוציא את אניב בוויילנא עשה לו העתקה מן אניב הנדפס בשתי ידות כי השתי ידות היה יקר במציאות גם טוב יותר להדפיס מן העתקה כל גליון וגליון בפני עצמו מלהדפיס מן הספר ובהעתקה אשר הי' לפניו נאבד דף שלם כי נשלם הדף במלות וקנה המדה, והדף שלאחריו הי' מתחיל במלות דיא וה' פקד זשיה וגם נצח ישראל, לכן כתב, חסר כאן ונתחבר פרק כ"ז עם פרק כ"ח, ור' יעקב הדפיס כמו שהוא בדפוס ווילנא.

והנה הרהיג סוהר"ר אברהם ז"ל עשה ביאור קצר על המדרש אניב והדפיסו בהוצאה שלו דפוס ווילנא ובשער הספר כתב, ובמקומות הסתומים עשיתי קצת ביאור. ור' יעקב הדפיס ג"כ את ביאורו בהוצאה שלו דפוס זאלקווא סבלי הזכיר שמו עליו כאילו הוא בעצמו הוליד הביאור הזה וכתב על השער, עם קצת ביאור במקומות הסתומים. וכאשר הבאתי לעיל לא זכר כלל הוצאה של ווילנא. ומלבד הביאור הנדפס בשולי הירועה נמצא טאת הר' אברהם איזה הוספות בנוף הכפר אשר לא נמצאים בהוצאה ראשונה בשתי ידות ור' יעקב הוסיפם ג"כ אל גוף המדרש, כאילו הם מעשה ידיו. ואלה הם: פ"ז אות א' מנגנו, פ"ח היה מעמיק מחשבתו כמו הנהו נגאני דארעא מיקרו. ב"ק דף ק"ג, ב"ב דף פ"א בורות עמוקות. ובאמת יש לתקן ב"ק דף ס"א וב"ב דף ק"ג וכן הובא בטעות בדפוס זאלקווא. פ"ז אות א' אמר להון קושטא אתון אמרין הצדא שדרך וגו' ונוסף אחר זה מר' אברהם, ומפורש מלת הצדא אם אמת הוא שדרך. פ"ח אות ג' על מלת סמירא נוסף בפנים כר"א, כמו סטרו נותן לו ד' מאות זוז, והיא הכאה ביד על הלחיי, שם מרתיק הוסיף קרא, ת"י באבן או באגרוף מרתק. שם אתליטין הוסיף הר"א, חיילות. פ"א אות ב' משל לאסטרוטיוסום הוסיף הר"א, כת וחבורה. פליד אות א' חובל הוסיף, פ"י מנהיג הספינה. שם הלימין הוסיף, כמו שאמרו פעם אחת לא נכנסו ללימין (ובא עליו רוח קשה ונשברה) עד שחשיכה עירובין מ"א פ"י בלי חוף הים ומושב הספינות. המלות שהסגרתו נשתרבבו משורה שלאחריה ויש למחקם, ור' יעקב העתיק הדברים בפנים עם הטעות. פל"ז אות א' הנסקין שלה הוסיף פ"י בלי חכם הדיינים. פ"א אות א' הוסיף הר"א באמצע מאמר שלם וסיים כן הגי' בראשית חכמה פ' גידול בנים. וכן הוא גם בדפוס זאלקווא. שם אות ג' העין הוסיף, פ"י מאונים ומדידה. (פכ"ט) [פ"ע] אות ד' מה יוסף שהיה סבר שלו, הוסיף, פ"י תקוה שהיה מיחל לראותו שובי. כל זה נוספו בפנים טאת הר' אברהם בהוצאה שלו דפוס ווילנא, ור' יעקב הביא את כל זה בהוצאתו דפוס זאלקווא.

עוד זאת תראה כי הר' אברהם הוציא לאור ביחד עם אנ"ב עוד מדרשים קטנים כמו שהביא בסוף הקדמתו: לא עשיתי פה מאומה רק קבצתי ברייתות איידי דווטרא מרכסי וחברתי לאחר בכרך הזאת. ואלה הם: מס' גרים, מס' גיהנם, מס' חבוט הקבר, מעשה דר' יהושע בן לוי, מס' כלים של ביהמ"ק, מס' אצילות, ברייתא מפרקי מרכבה. וגם ר' יעקב הדפיסם ניכ בהוצאה שלו (חוץ מס' גרים, גיהנם, חבוט הקבר).

בראש מדרש תמורה הביא הר' אברהם ז"ל: מסכת תמורה טה שמצא הגאון חיד"א בס' כתב יד קדמון וסה"ד ושה"ק סכנין אותו, מדרש תמורה ע"כ, ושם בפרק א' נמצא גם פירוש מאמר אחד מהרי"א, ור' יעקב הביא הדברים הנ"ל וגם פירושו במס' תמורה שם. את המס' תמורה או מדרש תמורה הוציא לאור הגאון חיד"א בסוף ספרו שם הגדולים חיב ומשם הוציאו לאור הר' אברהם ונדפס גם בפרדס לרשי ז"ל, ואחי"כ נדפס בבית המדרש ח"א ונדפס עוד כמה פעמים והר' אברהם סוכירו בספרו רב פעלים דף סיב, ונוצר גם בשערי ציון אשר הוצאתי לאור דף כיה, ונובע טן הפתיחה של המאירי לאבות.

גם בהתחלת מעשה דר' יהושע בן לוי אשר צירף לאגדת בראשית הביא הר' אברהם ז"ל: טובא במ' כלבו פוסק הנקרא ספר הנייר לרבינו פרץ, ובס' שבלי הלקט, והוא ברייתא, טובא קצת ממנו בס' עלית קיר קטנה בשם ברייתא. וכל זה הביא גם ר' יעקב בהוצאה שלו. עוד שם הביא הר' אברהם בסופו שהרמב"ן בס' תורת האדם הביא האגדה הזאת דריב"ל בלשון ארמי, והדפיסה שם, וגם את זה הביא ג"כ ר' יעקב שם. ובדרך אנב אעיר פה מה שהביא הר' אברהם מעשה דריב"ל טובא בשבלי הלקט, וכן הביא כן ר' יעקב. והחכם השלם הרשים האנעם ברב פעלים דף ט"ז כתב בהערה: הרב ר' אברהם הביא כי מעשה דריב"ל טובא בשבלי הלקט ואני בקשתי בכל השבלי הלקט השלם ולא סצאתיו ואולי נמצא בשבלי הלקט חיב בכ"י. ועל זה העירותי במחברתי יריעות שלמה צד 11 כי בסוף ס' שבלי הלקט הקצר הדפיס המדפיס גם מעשה דריב"ל והרב ר' אברהם כוון לזה.

גם מס' כלים של ביהמ"ק או ברייתא דמלאכת המשכן שהו"ל הר' אברהם וכתוב בראשה כי לקוחה מס' עמק המלך, להגאון מוהר"ר נפתלי ז"ל, והדפיסם בספרו רב פעלים בהקדמתו דף ח' ע"ב. וגם ר' יעקב הדפיסם והביא בראשם את הדברים אשר כתב הרי"א ז"ל.

וכן מס' אצילות ברייתא בקבלה והרי"א כתב בראשה איזה דברים והביא בדבריו את המדרש ב"ר ושמ"ר והערוך ותוס' שאנץ, ואחי"כ כתוב: ועתה אחרי כתבי הגיע לידי קובץ כתב יד ובתוכה ברייתא אחת שנוכרים בה כו' ולא ידעתי אם בא הטעות בברייתא כו'. ובסוף סיים: ע"כ סצאתי ומי שענינו פקוחות יביט בה נוראות וכמה וכמה ברייתות כאלו נאברו מטנו באורך הגלות. ור' יעקב הביא ג"כ את כל זה מבלי להזכיר שם היר אברהם, וכאלו הוא מצא זאת.

גם הביא שם הר"א וויל : ראה גם מצאתי בס' יחוס הצדיקים שחיבר כמו' גרשון בר' אשר איש שקרטילה כו' וכתב שם דף ר' ע"א וויל כו' וגם זה העתיק והביא כן בהוצאה דפוס ואלקווא מלה במלה.

גם הברייתא מפרקי מרכבה שהביא הר"א אברהם הדפיסה ג"כ בהוצאה הנ"ל. הראיתי לדעת מה שעשה ר' יעקב נגד הרב הגדול ר' אברהם ז"ל וחטא חטאה גדולה. והנני להביא פה גם דברי החוקר רש"י פ"ן ז"ל בספרו קריה נאמנה צד 207 סי' 104, כי הספר יקר המציאות, וויל : הרב הגדול החכם הכולל טוהר"ר אברהם בהנאון החסיד רבינו אליהו זצ"ל כו' נוסף על היותו גדול בתורה היה אוהב חכמה ודורשיה, וסופר מהיר בלשוניו הקדושה בהשתרלותו ויגיעתו הובא לדפוס כמה מספרי אביו, וכנראה הוסיף בהם דברים בלשונו לכאר הכוונה ולפרש רמזות של אביו הגאון כאשר קבל ממנו. הוציא לאור ספר מדרש אגדת בראשית בצירוף כמה מדרשים קטנים (ווילנא תקס"ב) עם ביאורים קצרים ונכוחים, גם הקדים לו הקדמה יקרה במציאות המדרשים הבלתי מפורסמים, ושם הראה את כחו הגדול בחכמת הבקורת בקורת המדרשים ומחקריהם כיד הבקורת הגדולה אשר האציל עליו הגאון, וכל כך גדול ערך ההקדמה הזאת עד שהעירה תאות החמדה בלב איש אחד ר' יעקב בר נפתלי הירץ מכראדי לגנב אותה ולשיטה בכליו ולקרוא שמו עליה, כאשר שב והדפיס את הספר אגדת בראשית הנ"ל בזאלקווא שנת תקס"ב [צ"ל תקס"ד] וחכם עמנו הרב הגדול טוהר"ר יום טוב ליפסאן צונץ השתמש בה (בספרו על קורות המדרשים צד 90) ולא ידע כי גנובה הוא ומולדת בית חכמי ווילנא היא. וגם החכם בעל הראב"יה החדש בהשגותיו על ספרו של צונץ לא ראה את הספר הנ"ל דפוס ווילנא ולא זכר את אברהם, אבל אמר על יעקב העוקב רוב דבריו בהקדמתו שמע מפי הגאון הר"א אפרים זלמן מרגליות ז"ל (השגה ל"ב). ויעמוד אברהם לפני אלהים כ"ה כסליו תקכ"ט. ועיין עוד אודותיו בספרו כנסת ישראל דף י"א ובס' האשכול צד 249 (ווארשוי 1888), ובפתח דבר בראש מחברתי יריעות שלמה (ווארשוי תרנ"ו). יהי זכרו ברוך ועד עולם ינון שמו !

יא) כל הוצאות מן אגדת בראשית.

א) נדפס פעם ראשונה בוויניציא בשנת שיע"ח (1618) אשר הוציא לאור הרב החכם הגדול טוהר"ר טנחם די לונזאנו ז"ל בספרו שתי ידות עפ"י כתב יד שהי' בידו, והוסיף בפנים הספר ביאורי קצת מלות זרות. גם נמצא הוספה בפ"ב אות ב' 'עיינן לקמן סוף פרק ט"ב' וצ"ל פרק ט"ו. ובפרק ט"ו הוסיף 'עיינן לעיל בראש הספר' כוונתו לפרק ב' שהכאתי. בפרק ט"ה רשום 'פלגיה דספרא'. ואולי הי' כן בכתב יד שהי' לפניו. ובכ"י אשר בידי מן אניב ליתא. פרק כ"ה אות ב' בסופו הוסיף, תיטה הא כתיב על דבר אשר לא קרמו אתכם' ועיינן מה שכתב על זה הר"א אברהם בביאורו שם. וזולת זה לא הוסיף ולא תיקן.

ב) נדפס פעם שנית בוילנא שנת תקס"ב (1802) ע"י הרב הגדול החכם הכולל טוהר"ר אברהם בן הגר"א ז"ל מוילנא עם הקדמה בראש

הספר, וגם עם קצת באור במקומות הסתומים, ונדפס עפ"י הוצאת בעל שתי ידות; וגם הוסיף איזה הוספות בפנים הספר וכיאר איזה מלות כמו שהבאתי כלם בפרק שלפניו ע"ש, והביא מקצת ציונים מהכתובים ולא כלם, ומהם אינם מצוינים כהוגן, וצירף בסופו מדרשים קטנים: מדרש תמורה, מס' גרים, מס' גיהנם, מס' חבוט הקבר, מעשה דריביל, מס' כלים של ביהמ"ק, או ברייתא דמלאכת המשכן, מס' אצילות, ברייתא מפרקי מרכבה. (ג) נדפס פעם שלישית בואלקווא בשנת תקס"ד (1804) * בי שנים אחר ההוצאה מווילנא והדפיס עפ"י ההוצאה ההוא מווילנא עם השיבושים והכחיד שם בעליו מההקדמה והשמיט המקומות אשר מוכיר שם אביו הגאון רבינו אליהו ז"ל. והדפיס את הביאור הקצר מהר" אברהם ולא זכר את אברהם כאילו הוא הולידו, וגם צירף המדרשים הקטנים שהוציא לאור הר" אברהם ואשר עשה שלא כשורה דברתי ברחבה בפרק שלפניו פרק י"י.

(ד) נדפס פעם רביעית בלבוב שנת תרי" (1860).

(ה) נדפס פעם חמישית בכ"ח המדרש חיד להרב מוהר"ר אהרן ד"ר יעללינעק והדפיסו עפ"י הוצאה דפוס ווילנא (ע"י לעיל אות ב'). והויל בעירום ובחוסר כל לא הוסיף טאומה ולא תיקן השיבושים, והדפיס גם הביאורים טן הרב ר' אברהם ז"ל טבלי הזכיר כי טמנו הם, גם הקדמתו הקצרה בראש הספר היא קלת הערך ולא חידש טאומה. גם הציונים מהפסקים לא תיקן ולא הוסיף ציונים החסרים רק כמו שהם בדפוס ווילנא.

(ו) נדפס פעם ששית בלבוב שנת תרי"ח (1858).

(ז) נדפס פעם שביעית בסענסבורג בשנת תרכ"א (1861).

(ח) נדפס פעם שמינית בלבוב בשנת תרכ"ו (1866).

(ט) נדפס פעם תשיעית בווארשוי בשנת תרל"ו (1876) עם ביאורים עץ יוסף וענף יוסף להרב מוהר"ר הנוך זינדל ז"ל והדפיסו עפ"י דפוס זאלקווא, וגם ההקדמה הדפיס כמו בדפוס הנ"ל ולא זכר שם בעליו עליה הוא הרה"ג מוהר"ר אברהם ז"ל בהשטמות שהשטיט ר' יעקב, וכנראה לא ידע מדפוס ווילנא, גם הביאור טר' אברהם הכליל בתוך פירושו ויכנהו "מפרש ראשון" או "מפרש א"י" ולפעמים הביאו סתם ולא ידע כי הר" אברהם הולידו, וכל השיבושים אשר הם בדפוס זאלקווא נמצאים גם בהוצאה ההיא. גם פ"י המלות אשר מהרים די לונזאנו טבאר אותם והובא בנוף הספר לקח והביאם בתוך פירושו ולא זכר שם מטארם, ועוד זאת נראה כי הרבה פעמים הוסיף הוספות בנוף הספר ולקח אותם מביאור של הר" אברהם, כמו פ"ב אות א', נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי כי בשעה שאנו עוסקים בתורה היא מנא ומצלא ואיך טתיראין טמנו כמו באור היום ניצולים מלסטים

* החוקר הרוס"ל צונץ בספרו גד"פ צד 256 דאך רק ההוצאה מואלקווא והביא כי נדפס בשנת 1800 ומעה כחשבון כי שנת ו'ת"נ/נ"ב/נ"ג היא תקט"ד 1804. והרב הר"א יעללינעק בהוצאת שלו טן אג"כ (בית המדרש ח"ד) בהקדמתו הקצרה טעה אחריו שהביא בתחלה נדפס בואלקווא 1800 זאח"כ בוילנא 1802, כאלו הוצאת ווילנא היתה מאוחרת להוצאת זאלקווא.

ומחיות רעות ואנו קרוב לנו אלא בתורתו וזהו שאינו אומר בפיו פלוני קרובי, וזהו דברי הרי"א בביאורו, ובעל עין יוסף הציגו בפנים באמצע המאמר. וכן פייג אות ג' הוסיף בפנים, גיא ד"א סחוט אלו הקרבנות כהאי דתנן וחוט של סיקרא טקיפו עיין כ"ר סיפ סיג, עיין באג"ב שם הערה י"כ. פטיז אות א' הוסיף במפורש אורי שהוא יתברך אש מאירה אוכלה אש ורוחה כל אשיות כמו באור כשדים בלבת אש של נכוכהנצר, וישעי בים סוף וברדן, ונקרא ג"כ אורי שאויה עתידין לילך ניכ באור ה' בית יעקב לכו ונלכה באור ה', והוא דברי הרי"א בביאורו, והוא הביאו בפנים. פטיז אות ב' הוסיף בפנים, פ"י שטען אברהם ואמר עד שלא מלתי ה"י באים המלכים ומזדווגים לי תאמר משמלתי הן באים ומזדווגים לי כמ"ש בכ"ר פמ"ו, הוא לקוח מביאורו של הרי"א והציגו בפנים. וגם מן המדרשים הקטנים שהדפיס וצירפם אל אג"ב הדפיס הוא: מדרש תמורה, מס' כלים, מס' אצילות, ברייתא דמלאכת המשכן, גם עוד זאת מצאתי כי מראה מקומות מן בעל משען מים הביאם ביד יוסף. ואף כי הרבה מהם אין להם ענין וקישור כלל לדברי בעל אג"ב, והביאם הוא ג"כ.

(י) נדפס פעם עשירית בזיטאמיר בשנת תר"ם (1900) עם פ"י קצר בשם נחלת בנימין מאת הרב החכם הרי" בנימין עפשטיין.

יש עוד להזכיר את הס' משען מים (ווילנא תקפ"א 1821) שהו"ל הרי"א צמח ברי"א שמואל הלוי לאנדא, והביא טפנים הספר רק מלות אחדות אשר ציין עליהם איזה ציונים והפנים אין לו חיבור וקישור מאמר לסאמר ואין לחשוב את ההוצאה ההוא לספר שלם רק ליקוטים מן אג"ב.

גם יצא לאור באומיר בשנת תר"ם (1880) ספר אבי הנחל קצת רשימות וחידושים על אג"ב מאת הרב ר' חיים פאלאגי ז"ל. ספרו זה הוא דרשות ברמזים, פשטים רחוקים קשיות ופלפולים ופירושים ע"ד הנסתר.

(כ) פרק אחד הנמצא בכ"י אקספארד בהתחלתו.

(ב) ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד ברמותו כצלמו (בראשית ה' ג'), וכי עד אותו היום לא ילד, והלא כ"ג שנים לבריאתו של עולם (ג) נולדו לו קין ואחותו, הבל ואחותו, וכשהרג קין את הבל (ג) ישב אדם... טאה

הערה ותקונים

(ב) ויחי אדם, מכאן מתחיל הכ"י אקספארד (עיין לעיל פרק ט') ואחר פרק זה נמצא גם בכ"י כמו לפנינו בנדפס התחלתו „תורה" וירא ה' כי רבה רעת האדם כארץ. ונראה כי הפרק הזה הנמצא בכ"י איננו ממדרש אנרת בראשית רק הוסיף אחר על דברי המדרש יען כי חסר ההתחלה ומתחיל מן וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (נח ו' ה') ועל ס' בראשית לא נמצא. גם הלשון „שמעתי מפי הראשונים" „שמעתי סרבותי" אין זה לשון מדרשי חז"ל, גם שאב מן מדרש אבכיר, ועיין להלן הערה ט"ו ט"ז י"ז. (ג) נולדו לו קין ואחותו הבל ואחותו. בסדר"א פכ"א ר' מישא אומר נולד קין ותאומתו עמו, נולד הבל ותאומתו עמו, ובכ"ד פכ"ב אות ב' קין ותאומתו והבל ושתי תאומותיו, וכן בכ"ר פס"א אות ד' נולד הבל ושתי תאומותיו, וכן בלקח טוב בראשית ד' א' מה ת"ל את קין לרבות תאומתו שנשא קין אחותו כו'. ועיין חוסי סנהדרין ל"ח ע"ב ד"ה וירדו הביאו דברי המדרש. (ג) ישב אדם טאה ועשרים ושבע שנים. בכ"ר פ"ב אות י"א טאה ושלישים שנה שפירשה חוה מאדם, וכן רש"י בפסוק שלשים ומאת שנה כתב עד כאן פירש מן האשה, וכן איתא בנכמרא עירובין י"ח ע"ב פירש מן האשה טאה ושלישים

ועשרים ושבע שנים, ובקש לסלק עצמו מן פויר אמר הקביה לא לתוהו בראה לשבת יצרה, (ד) ר' שמעון בן יהודה אוכר כנגד אלו מאה ועשרים ושבע שנים, עתיד הקביה לשקול מאה ועשרים ושתיים ליעקב, ומאה ועשרים לימי משה, וליהושע מאה ועשר, ולדוד שבעים, ולשלמה ששים ושבע, ולמשיח כנגד כולם.

ויהי כל ימי אדם אשר חי תשע מאות ושלשים שנה וימות (בראשית ה' ה'). (ה) שמעתי מפי הראשונים, שנתו של אדם אלף שנים, (ו) שבעים טהם... איר ינאי בא ושמע דברי הגדה (ז) שמושכין לבו של אדם כמים, ומה כן, (ח) שמעתי מפי רבותי, ששנתו של אדם הראשון אלף שנים, (ט) בשעה שכרא הקביה אדם, העביר לפניו כל הדורות שהיה עתיד לבראת, ומזל כל אחד ואחד טהם, כיון שהגיע למזלו של דוד, ראה שהוא מוטר בכל מיני תשבחות וראה יפיתו ומלכותו... בכל העינים, והיה לו תקונים שלש שעות בחייו, אמר לו להקביה רבשיע, יש מתנה לפניך, (י) תקנה לזה, אמר לו יש, אמר לפניו רבשיע, כמה שני חיי, איל אלף שנים, חזר וראה... סיד כפה וראה... ואמר לפניו רבשיע יש מתנה לפניך, איל יש, איל יוכה שבעים שנה שנתתי משנותיו ויהיו לזה, איל הקביה איני מאמינך, כשיבוא עליך משחית, אתה כופר במתנה זו, מה עשה אדם, כתב שמר (יא) וחתם עליו הקביה, ואחריו אדם, איל אדם יהי לזה שבעים שנה, כרי שיוטר בהן כל ימי חיי, והרי הן נתונות לו במתנה.

[ויקרא את שמו] שת (בראשית ה' ג') בשביל שנתשל תחת הבל, ואחריו אנוש, ולמה נקרא שמו אנוש, שנולד בדור אנוש, ואחריו קינן, למה נקרא שמו קינן, [שהקנה] לדורו רעה, והטעה אותם, ולמה נקרא שמו מהללאל, שהוא חזר בתשובה תחילה להלל והתחיל לשבח לפני הקביה. ואחריו ירד, ולמה נקרא שמו ירד, שביטוי ירדו דורו למדרגה

הערות ותקונים

שנה. (ד) ר' שמעון בן יהודה אוכר כו' עתיד הקביה לשקול מאה ועשרים שנה ליעקב, ומאה ועשרים לימי משה וליהושע ק"ו ולדוד ע' ולשלמה ס"ו: המאמר אין לו פתרון כי יעקב חי קמ"ו שנה ושלמה חי רק נ"ב שנה, ואולי צ"ל קע"ה לאברהם, וק"ס ליצחק, קמ"ו ליעקב, ק"כ למשה, ק"י ליהושע, ע"י לדוד, והם כס"ה תת"ך והם: השנים שנשארו לחיי אדה"ר אחר שננע קכ"ה שנה מתחיל, גם יש לתקן במקום ותלא כ"ג שנים צ"ל בני שנים, ומה שהביא קכ"ו שנים צ"ל קכ"ה שנים, (ה) שמעתי מפי הראשונים, אין זה לשון מדרשו חז"ל. (ו) שבעים מהם. המעתיק בעדי כתב בגליון, מסופשש" וראיתי במדרש כמ"ד פי"ד אות י"ב ד"א כנגד שבעים שנה שחיסר אדם משנותיו ונתן לדוד בן ישי, לפי שראוי היה לחיות ארבע שנים כו', ועיין פדר"א פי"ט. (ז) שמושכין לבו של אדם כמים, חגינה יר' ע"א כל משען מים אלו בעלי אגרה שמושכין לבו של אדם כמים. (ח) שמעתי מרבותי, אין זה לשון המדרש. (ט) בשעה שכרא הקביה אדם כו', בילקוט בראשית רמז מ"א הביא בתחלה מאמר מפנהררין ל"ח ע"כ אמר רב יהודה אמר רב אדם בלשון ארמי סיפר כו' ואחר זה הביא ד"א זה ספר תולדות אדם העביר לפניו כל הדורות הראהו דוד חיו תקוקין לו ג' שעות כו', והוא המאמר שלפניו כשינוים קטנים. (י) חזר וראה. מה מסופשש וגם אחר המאמר צפה וראה. (יא) וחתם עליו הקביה ואחריו אדם. בילקוט שם היא כי גם מספרון חתם עליו. (יב) בשביל שנתשל תחת הבל. לא ארע לכונן זה, ובמדרש במ"ד פי"ד אות י"ב ויקרא את שמו שת שסמנו הושתת העולם לפי שהכל וקין נמרדו מן העולם. (יג) שנולד בדור אנוש. בכ"ד פכ"ו אות ק' נדרש כי כל ימיו מכאובים זה דור אנוש

התחתונה, ואחריו חנוך, הוא הלך בדרכי שמים, ועליו נאמר אשרי תבחר ותקרב וגוי (תהלים ס"ה ה'), ואומר ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו (בראשית ה' כ"ד), יד) מלמד שלקחו וגנוו. ויהיו כל ימי משותלח תשע וששים שנה ותשע מאות שנה וימת (בראשית ה' כ"ז) טו) אמרו משותלח צדיק גמור היה, ולמה נקרא שמו משותלח, שכל דיבור ודיבור שהי' יוצא מפיו, הי' מושל מאתים ושלושים משלות בשבחו של הקביה, והיה שונה תשע מאות הלכות בספרי משנה, שלש מאות באלפים של תוהו, ושלש מאות באלפים של תורה, ושלש מאות באלפים של טשיה, ובשעה שמת, נשמע קול רעש גדול ברקיע. שהי' עושים לו הספד תשע מאות של מלאכי השרת, כנגד תשע מאות סדרי משנה שהיה שונה, ואף חיות הקדש שהיו נושרות ומטיפות דמעות מעיניהם על מקום פטירתו. כיון שראה כך, עשו לו הספד מלמטה. ורי' יוסי בן דורמסקית אמר לא קבע הקביה לאנשי דור הסבול זמן שבעת ימים אלא כעבור הספרו של משותלח, שני ויהי לשבעת הימים ומי הטבול היה על הארץ (בראשית ז' י"). ויולד בן (בראשית ה' כ"ח). טז) מפני מה לא נאמר כשמו, כמו שנאמר במהללאל ויולד את ירד (בראשית ה' ט"ו), וכן ויולד את חנוך (שם שם י"ח), מלמד שמשותלח חכם גדול היה, והי' מזהיר את ביתו, שלא יקרא אותו בשם, שאנשי דור הטבול כשפים היו עושים, והיה ירא שמו יהרגוהו בכשפים וגדל עד שנשא אשה, והוליד בן, וכא אצל אביו ואמר לו, נולד לי בן, אמר לו קרא שמו נח, שהוא ינחם הדרורות, כיון ששמעו דור הטבול קראו שמו נח, לאמר זה ינחנו ממעשינו ומעצבון ידינו (בראשית ה' כ"ט), אמר להם אם תעשו השובה, ינחם אתכם, ואם לאו לא ינחם אתכם.

ויראו בני אלהים (בראשית ו' ב') אלו בניו של קין שהיו נאים ביופין וגבוהין בקומתן, ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו (שם שם), שאפילו הבעולות היו מניחין בעליהן, ובוחרות אותם בעבור יופיין, ומנין שבני קין יקראו בני אלהים, שכך אמרה הוה. קניתי איש את אלהים (בראשית ד' א'). יז) בני אלהים זה עוזא ועוזאל שהיו יושבין ברקיע, והורידו עצמן כנסיון לארץ, מלמד שכשהיו יושבין ברקיע היו שומעין כשהיה הקב"ה אומר, אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה (בראשית ו' ז'), אמרו לפניו רבשיע מה אדם ותדעהו וכן אנוש ותחשבהו (תהלים קמ"ד ג'), א"ל הקביה, אם והייתם בארץ כמו שבני אדם אלו, ותראו נשים יפות שיש ביניהם, מיד נכנס יצהיר בקרבכם, והיה מחטיא אתכם, אמרו לו אנו יורדים, ואין אנו חוטאים, יררו מיד, היינו דכתיב ויראו בני אלהים את בנות האדם (בראשית ו' ב'), כיון שראו בקשו לחזור לרקיע, אמרו לפניו רבשיע דיינו כנסיון זה, א"ל כבר נטמאתם ואין אתם נטהרין עוד.

הערות ותקונים

דור המבול שהי' מכאזכים להקב"ה כמעשיהם הרעים. יד) מלמד שלקחו וגנוו. עיין מדרש אנרה (שהיצאתי לאור) בראשית ה' כ"ד. טו) אמרו משותלח צדיק גמור היה כו'. הוא לקוח מן מדרש אבכיר, והובא בילקוט רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר. טז) מפני מה לא נאמר בשמו כו' לקוח מן מדרש אבכיר, והובא בילקוט רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר. יז) ד"א ויראו בני אלהים זה

הנפילים היו בארץ בימים ההם (כראשית ו' ד'), אלו בניו של קין שהיו גדולים בכל הדור ההוא, ומנין שנפילים גדולים ושלמונים הם, שנאמר ונפלינו אני ועמך (שמות ל"ג ט"ו).

וגם אחרי כן אשר יבואו בני האלהים (שם שם), אלו בני בניו של קין שנולדו מכנות האדם, ויצאו נאים והדורים בקומה וגבוהים בכח יותר מאבותיהם. וילדו להם (שם שם) להם ביופין, להם בדמותי. הטה הגבורים אשר מעולם (שם שם), שהיו ראשונים לכל תולדות בני אדם, מפני שהם היו מיום שנברא העולם, וזה אשר מעולם, אנשי שם (שם שם) רוצחנין בני רוצחנין, קין הרג להבל, למך הרג קין ובניו, הה"ד אנשי השם. ר"א הנפילים היו בארץ, זה עוזא ועזאל, הטה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, בתחלה היו אנשי השם, ועכשיו היכן הם, י"ח א"ד אליעזר ברי יוסף תלוים היו בשלשלת של ברזל, ותלויין בהרי חושך, וחזרו מטנו כל השנה כלה י"ט) עד שיכלו באצבע, וחזרו ועמד כבראשונה ומלמדים כשפים לאותם שיטמאו בהם. ע"כ.

הערות ותקונים

עווא ועזאל שהיו יושבין ברקיע כו'. כל המאמר נובע מסדרש אבכיר וחובא בילקוט רמו מ"ד בשם מדרש אבכיר ברחבה ותמסדר שלמנינו קיצר בלשונו. י"ח א"ד אלעזר. לא מצאתי הסקוד. י"ט) עד שיכלו באצבע, אינו מוכן אולי צ"ל באמצע.

